

Odnos reljefa prema povijesti i baštini kasnog 11. stoljeća

U sklopu dosadašnjih zaključivanja o splitskome reljefu s likom kralja razotkriva se uklopljenost njegova nastanka i prvotnog opstanka u povijesni tijek vladavine Petra Krešimira IV. Međutim, zbog suočavanja s drugačijim mišljenjima, poglavito onima koja vezuju isto djelo uz Dmitra Zvonimira, neminovnim se čini razmotriti zadnju četvrtinu 11. stoljeća po linijama koje otpočetak držimo bitnima za njegovo ostvarenje. Osim uvida u politička zbivanja unutar hrvatsko-dalmatinskoga kraljevstva, ponajprije je zanimljiv duhovni okvir crkvenoga života nadasve s razloga što tada Reforma zalazi u posljednju, treću svoju fazu. Uglavnom prema novijem i samo tim pitanjima usredotočenome historiografskom štivu, značila je ona priličan zaokret ne toliko u idejnom putu nekog novog nadahnuća, koliko u ciljevima i posljedicama svega dotad već zacrtanoga. Svekoliku joj je izražajnost dao čuveni kardinal Hildebrand koji 1073. godine preuzima dužnost rimskog pape,¹ nakon dugih priprema iza prvih kulisa. On je zapravo od samog početka izražajnih nastojanja za obnovom snage Crkve i morala vjere u Europi još iz vremena sv. Leona pape, (+1057. godine), sudjelovao u oblikovanju stožernih okosnica sa završnim ciljem osiguranja prvenstva Rima na poljima ne samo vjerskog nego i glavnine društveno-političkoga života na Zapadu.

Za podrobnije razumijevanje prilika pri kraju 11. stoljeća bezuvjetno treba rasvijetliti crkvena djelovanja, jer su ona političkim upućivanjima iz Rima u mnogome postala odlučujuća kad na hrvatskome tlu mahom bijaše umrtvljena snaga domaće središnjice svjetovne vlasti. Posvema razumijevajući da ideal kršćanskog carstva kao jedinstva crkve i države vuče korijene iz doba opadanja moći vjerskog središta, ili da izravno utječe na njegovo slabljenje, Hildebrand je mudro pripremao obrat prijašnjih stanja i uvjerenja u korist ustanove kojoj dugo bijaše pri čelu, uistinu "u knjizi povijesti otvarajući stranice novog poglavlja života Crkve".

¹ O Hildebrandu osnovno: H. FUHRMANN, *Guida al Medioevo*, cap. II, Bari, 1993, 65-89. G. MICCOLI, Gregorio VII. papa santo, *Bibliotheca sanctorum VII*, 1966. ISTI, *Protagonisti della storia universale IV*, 1967., 412 i d. B. de VERGILLE, Grégoire VII, *Dictionnaire de Spiritualité VI*, 1967. 910-919, te nama uporišno s potražjom razradom teza: R. MORGHEN, 1974. Vidi i šire preglede: F. KEMPF, Gregurovska reforma, *Velika povijest crkve III/1. dio III/1*, Zagreb, 1971., 393-451, 474-485. G. BARONE, *La riforma gregoriana*, 1993., cap. VII/1, 247-255. Odnos prema starijim djelima razrađuje G. FORNASARI, 1996., pogl. II. (O posebice inače aktualnome G. Flcheu - vidi dalje).

A ova je, pak, sama - suvišno je isticati - bez prestanka unutar općeg svojeg djelovanja dokazivala koliko i kako su vizualna sredstva važna i korisna postizanju svakog cilja i izvršenju dnevnih zadataka podučavanja, odnosno pokazivanja svoje uloge u životu ljudi. U skladu s time i promućurni je Toskanac prvo nakon preuzimanja tijare poveo odlučnu akciju za pretvaranjem Rima u središte rješavanja vjerskih pitanja s promišljenom provedbom njihova odraza u svim kolosijecima života ondašnjih društava, stekavši tim planom naslov "najborbenijeg pape".²

Uzevši ime Grgur VII suprotstavljao se svakom suhom formalizmu starih i prevladanih upravnih sustava, među koje - posredno doznajemo - izričito ubraja instituciju *rex justus* kao branitelja i čuvara pravde.³ Ujedno se zalagao za ispunjenje dužnosti crkvene hijerarhije pri zastupanju Crkve u cijelini, najznatnije u pravnim motrištima. Pogotovu se to pokazalo korisnim za odgovor vladarskim krugovima, koji se, usuprot jačanju Crkve, pokušavahu odricati njezina utjecaja u najosjetljivijim pitanjima morala svakodnevnog ponašanja. Protivljenja podučavanju dogmi koje teže u njih zadrijeti poprimala su razmjere šizmatičkog pokreta što se rasplamsava najjače tijekom pontifikata Aleksandra II. (kojem stalno o boku bijaše Hildebrand). Time uvjetovana priroda ali i jačina njegova djelovanja bijaše okrunjena poklonstvom zapadnog cara Henrika IV., kad je 1076. godine priznao puni autoritet rimskog prvosvećenika. Otada je Hildebrand nizom odlučno nametanih praktičnih mjera, poradi prvenstva svećeničkog staleža i vrhovništva stolice Sv. Petra, uspijevao razlamati dosta toga što se prije činilo osnovom prava i moći država.⁴ Svojoj je matičnoj kuriji, umjesto ponašanja u skladu s pravilom odricanja od svijeta (ojačalog upravo s Reformom 11. stoljeća u duhu samostanskih učenja koja ispočetka prevladavaju), nametnuo načelo osvajanja svijeta uz uvođenje osobitih političkih stajališta u svaki korak ili poduhvat.⁵ Ona su se razgovjetno rukovodila otporom prema svjetovnim posezanjima u moći i vlasti, koje nadasve unutar *patrimonium Sancti Petri* drži i

² Pored brojnih naslova vrlo čitko u: *Enciclopedia dell'arte medievale VII*, 1996., 86-89, bilježi Grgura sudionikom nastojanja za jaku crkvu od 1049. godine unutar otpora šizmatičkom nastojanju za odvajanjem istočne od zapadne crkve (pri čemu papa izopćava Mihajla Celurarija). Već tada je on kardinal, koji od 1054. godine na dužnosti arhidakona rimske crkve ozbiljuje sukob između vjerskih doktrina i ideja vladanja kršćanskim svijetom. Konkretna načela papinske teokracije koju uzdiže, razložena su potanko na više mjesta slijedom akta "Dictatus Papae" iz 1075. godine: J. le GOFF, *Papato e Impero: la lotta per il Dominum Mundi, il Basso Medioevo*, Milano, 1967., 92-97, poradi čega ga npr. A. J. TOYNBEE, *A Study of History*, London, 1939., 529 smatra *po uzvišenosti cilja i opsegu podviga dotada uopće najvećim čovjekom u povijesti zapadnog društva*.

³ Prema izravnim tvrdnjama: H. X. ARQUILLIÈRE, *Saint Grégoire ... sa conception du pouvoir pontifical*, Paris, 1934., Cap. VII. 260, uz pojašnjenje da je Hildebrand proglašen svetim tek 1606. godine. Međutim, kult ml. je ostao ograničen samo na Salerno ne doživjevši općenitija priznanja budući da svoju "svetost" nije izvlačio iz uloge sv. Petra nego iz nadmoći nad svim autoritetima, uključujući zakonodavne i sudbene: H. FUHRMANN, *Storia dei papi*, Roma - Bari, 1992., cap. II - b. *La personalità di Gregorio VII e la sua coscienza della missione pontificale*. Usp. i: R. MORGHEN, 1974., 181-185. C. VIOLANTE, *L'età della riforma della chiesa in Italia (1002-1122)*, *Storia d'Italia I*, 1993.

⁴ Između ostalih: M. FUMAGALLI - M. PARODI, *Il pensiero politico nell XI e XII sec. Storia della filosofia medievale*, Bari, 1990., 197-199 ukazuju na čvrstinu odnosa između crkve i svjetovnih tijela uprave kad su još biskupi bili posvuda uvaženi politički dostojanstvenici. Usp: R. MORGHEN, 1974., 457 i d. G. SORANZO, *Aspetti del pensiero e dell'opera di Gregorio VII e lo spirito dei tempi*, *Aevum* 22, 1948., 309-322. Uvid u stanja sa širim posljedicama kod: W. ULLMAN, 1961. Cap. 3/1; R. FOLZ, *L'idée d'Empire en Occident du Ve au XIVe siècle*, Paris, 1953., Cap. VI i d.

⁵ Radi pojašnjavanja stanja stvan nije na odmet napomenuti da se među njegovim odredbama, osim one o isključivo papinome pravu na nošenje carskih znamenja, ističe i ona koja nalaže da u pristupu papi vladari mu smiju ljubiti samo noge, dakle, činiti pravu proskinezu koja je na Zapadu u regalnome ceremonijalu postupno zaboravljena, gotovo kao običaj iz poganstva ali je, eto, Grgur VII ustoličuje na svojem dvoru kako posvjedočuju i nestale freske u Lateranu: Ch. WALTER, n. dj. bilj. 78 u IV

nadzire Crkva s njime na čelu, uz određeni broj pomno izabranih najžilavijih istomišljenika.

Ostajući u okovima tih gledanja jer se s naznačenim zbivanjima uistinu mijenjao pravac reformnog pokreta, odmah moramo naglasiti kako su prilike u Hrvatskoj i Dalmaciji, sjedinjenima u kraljevstvu te vrlo podložnima rimskoj Crkvi, već zbog geopolitičkog položaja, brzo morale doći pod utjecaj tih tako važnih promjena.⁶ Dijelom smo ih razložili osvjetlivši udio Majnarda i njemu nadležnih vrhovnika iz Rima, potom na istoj liniji posredno utjecajnog Deziderija kao opata iz Monte Cassina, poglavito pri povezivanju prvih matrica reforme s prostorima složne vladavine Petra Krešimira IV. i Lovre Dalmatinca. Međutim, od 1073. godine sa znamenitim spisom *Dictatus papae*, po svoj prilici je nastupio obrat, potaknut ne više zbrinjavanjem vjerskog života i skrbi o ulozi Crkve u društvu, već preobrazbom papinstva uz težnju za uzdizanjem njegove moći i ugleda u Europi.⁷ U tako postavljenim linijama prestiža, naravno, zanemarena je sukladnost u upravljanju sa svjetovnim polovima, pa je donekle gasnuo osjećaj zajedničkog građenja pravednog poretka. Drugim riječima: *Rex iustus* s obličjem područnog, nižeg vladara nije mogao više opstati u onim kriterijima koje dadoše Grgur Veliki ili sv. Augustin kad ga proglašiše *najpovjerljivijim nositeljem Božje milosti*.

Na širokim pozornicama svojih nastupa u tim se pitanjima Grgur VII (takoder bilježen svetim poradi zasluga u uzdizanju rimske Crkve) nije skanjivao sukoba, ponajprije idejnih i ideoloških, ali zato ne i manje oštih. Neumoljiv u reformskim posezanjima upravljenim prema učvršćivanju prvenstava svoje Svete stolice, zapravo je nju najozbiljnije pretpostavio svjetovnoj vlasti pri nakani odvajanja eklezijastičkih ustanova od vanjskog utjecaja i laičkog mišljenja.⁸ U tom smislu je odmah zahtijevao da se Kristovoj Crkvi dade sve što joj od Boga pripada, posežući stvaranju snažne crkvene države kojoj je isključivo on poglavar i vladar. Za njezino uzdizanje umio je sa znatnom upućenošću u pravna znanja zaobići, pa i nadići, protivne povijesne snage ne samo duhovnim sredstvima nego i velikom političkom spretnošću.

Izravne pokazatelje tome na našem tlu slabo znamo, naravno, jer nisu ni uočeni u općenito škrtim domaćim vrelima. No, poznata papina dosljednost u nametanju svojih stajališta s jakom ustanovom iza cjelovitog političkog plana, ipak omogućava da iz poznavanja njegovih čina oslikamo ne tančine vladanja u hrvatskim granicama, nego kako je smisao onoga što je posvuda poduzimao, mogao uvjetovati ovdašnja stanja. Zato je i važno u kolikoj se mjeri na programu poznatom pod nazivom *Designatio papae per imperatorem* zasnivala politički zrela njegova vjera nakon što je vodstvo u obnavljanju kršćanskog morala iz samostana i

Lik pape Silvestara II. na ambonu, 11 stoljeće. Rim, S. Bartolomeo d'Isola.

⁶ Analitički osvrt: na stanja u Hrvatskoj: L. MARGETIĆ, Međunarodni položaj Hrvatske oko 1075. godinc, *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci* 6, 1985., 97-110.

⁷ Unatoč različitom pisanju o "privatnom" ili "službenom" karakteru spisa *Dictatus papae*, činjenica jest da se samo 4 stavka odnose na ponašanje Crkve prema političkoj moći izvan ustanove, a većina od preostale 23 upute regulira veze papanske osobe ili kurije s ostalim članovima crkvene hijerarhije. Zato neki smatraju da je riječ o gotovo privatnome priručniku ponašanja, ali se po njemu skupa s izvadcima iz papinih pisama europskim vladarima utemeljuju načela održavanja Crkve kao cjelovite i jedinstvene institucije. Usp: F. ŠIŠIĆ, 1925., 542.

⁸ Vidi: E. CATTANEO, La liturgia nella riforma Gregoriana, *Convegni del Centro di Studi sulla spiritualità medievale* VI, 1963., Todi, 1968., 175-189. Takoder: M. J. WILKS, The Idea of the Church as "unus homo perfectus" and the Bearing on the Medieval Theory of Sovereignty, *Miscellanea Historiae Ecclesiasticae - Congressus Stockholm 1960*, Louvain, 1961., 33-49.

Lik cara Otona II. na ambonu,
11. stoljeće, Rim,
S. Bartolomeo d'Isola.

redovničke duhovnosti jače prebacio na dostojanstvo biskupa.⁹ Oni su po položaju bili u manjoj ovisnosti o bilo kojoj državnoj upravi, jer su se pokoravali jedino i izravno papinskoj kuriji. Samostanske su jedinice u tom pogledu zaostajale, dok su redovnici u izdvojenim zajednicama pod svojim poglavarstvima tek posredstvom dodira s lokalnim vrhovnicima dodirivali kolosijeke javnoga života. Specifično se u ondašnjim prilikama na našem tlu, spletoše klupka međusobnih dodira benediktinaca i kraljevske kuće s jedne, a istih redovnika i najutjecajnijih skupina gradskog društva s druge strane. Čini se, naime, da se zajedno oni združivahu na protubizantskoj fronti, iako nema mogućnosti jedinstvenih procjena promjenjivih stanja u kojoj je svaka poluga čuvala i gradila svoj položaj, ipak ne razbijajući jednodušnost ili bar zajedništvo kulturnog nastupa koji ostavlja nekog traga.

Upravo u takvim okvirima nalazi se dosta činitelja na kojima temeljimo tezu o nemogućnosti nastajanja reljefa s određenim regalnim sadržajem u jeku zadnje faze Reforme. Takvo nam uvjerenje posebice priskrbljuje i osvrt na papino vladanje, koje je od prijašnjih Rimskih biskupa znatno drugačije. Naravno, naše se tvrdnje naslanjaju na viđenja života vjere i ustanova njezina provođenja budući da spomenik o kojem govorimo navlastito pripada Crkvi. A u odnosu na njega postaje važno da su ti posljednji ishodi Reforme imali širokih odraza diljem Europe, te ne bi imalo smisla vjerovati u drugačije primanje u Zvonimirovoj državi, odnosno hrvatsko-dalmatinskom kraljevstvu poslije 1075. godine. Daljnjim osnaživanjem kanoniziranih ovlasti pojedinaca na čelu pokrajinskih crkava, otada podređenih katedri Sv. Petra kao prvog Kristova apostola - piše se - posebno je zanemarena moć lokalnih suverena.¹⁰

Ta moć, naime, bijaše podvrgnuta učenjima u duhu općeg onda uvedenog mota: *Ecclesia instrumentum Christi* s naglaskom na jačanju Crkve koja podređuje, odnosno isključuje iz svih vjerskih poslova a time i prostora, sve ostale vlasti. Uz takva otklanjanja stoljetnih nadležstava zapadnih vladara s naslovom kralja, razumljivo, posebice se promijenilo i poimanje pravde - *iustitiae*, koja više ne bijaše izravno i izričito u domeni svjetovne uprave. Njome je ovladavala Crkva slijedom Grgurevih učenja koja se i razbuđuju u ime protivljenja posvjetovljenju, što ju je inače slabilo u većini društava latinskog svijeta. Sam je Hildebrand učinkovito uzdizao nastojanja ka preuređivanju svetišta za obredno čašćenje svetačkih relikvija, pa nestaje ionako upitna mogućnost javljanja samostalnih slika zemaljskih vladara na opremi bogoslužnih mjesta. Zato su najvjerojatnije i alegorija ili bilo koji prikaz *rex iustus* kao označitelja ovlasti svjetovnih dužnosnika ili državnih poglavara, unatoč neotuđivoj simbolici (dakle i priličnoj općenitosti) postajali neprispodobivi na posvećenim

⁹ R. MORGHEN, Ideali religiosi e azione politica nell'opera di Gregorio VII, *Studi Gregoriani III*, 1948., 163 i d. Inače bi nas iznošenje htijenja, uspjeha i posljedica papinih tadašnjih poduzimanja daleko odvelo jer su o tom razdoblju i problemu napisane biblioteke knjiga. Možemo ipak naglasiti složnost teza kod većine navedenih autora sve do prikazivanja daljnjeg kontinuiteta zbivanja: J. GAUDEMONT, Aspects de la primauté romaine du Ve au XVe siècle, *La société ecclésiastique dans l'Occident médiéval*, London, 1980., 114 i d. G. B. LADNER, Terms and Ideas of Renewal in the Twelfth Century, *Images & Ideas II*, Rome 1983., 687 i d.

¹⁰ Kako Grgur VII. nizom postavki svoje vladavine, zasnovane na teoriji moći nasljednika katedre Sv. Petra, odbija dotadašnje utjecaje svjetovnih vladara iz crkvenih poslova i prostora: *La chiesa invisibile. Riforme politico-religiose nel basso Medioevo*, a cura di M. Boenio-Brocchieri, Milano, 1978., pogl. I. Vidi i: E. VOUSEN, *Papauté et pouvoir civil à l'époque de Grégoire VII*. Gembloux, 1927., 7-157. Pojedine stavke pravnih motrišta Grgurevih poduzimanja opširno razlaže: G. FORNASARI, 1996.

mjestima.¹¹ Umjesto reljefa o kojem je riječ i približno srodnih - može se vidjeti i u našoj baštini - nikle su skulpture koje tematski i morfološki odreda zrcale "herojsko doba Crkve", koja uz prve križarske vojne objavljuje da svojom teologijom može i mora uspostaviti duhovno jedinstvo svijeta bez ikakva oslanjanja na pomoć svjetovnih polova društva.

Grgureva "nova Crkva" značila je udar na mnoge stare sustave te bi, unatoč općoj sumnji u uspješnu posvemašnju uspostavu njezinih načela - po našem mišljenju - znatno teže od Lovrine orijentacije u Krešimirovo doba otpjela uobličene svjetovnog vladara na oprcni prezbiterija. Pogotovo bi u doba nametanja novih shvaćanja bila nemoguća ravnoteža znamenja Božje riječi: *križa*, i svjetovne vlasti: *kugle*, što su razgovjetno na reljefu s kamene opreme svetišta predočena u uzdignutim rukama vladara.¹² Umjesto pravnih teza koje takva postava odaje, naprotiv, od početka zadnje četvrtine 11. stoljeća izbila su na vidjelo učenja o *Crkvi kao mističnome tijelu Kristovom ili njegovoj zaručnici*, nakon dugih priprema usmjerenih suzbijanju sekularizacije (kojoj je - primjerice - i lik vladara na ogradi našeg oltara očigledan dokaz). Neće stoga biti teško spoznati kako su strože vjerske dogme tada ozračile i istočnojadransko podneblje. Umah se vrlim zastupnicima vjerske ustanove dalo posvemašnje prednosti, te rečeni prikazi sa svojim polusvjetovnim značenjima više ne dolazahu lako u obzir.¹³ U toj duhovno i pravno obnavljanoj Crkvi koja predočuje svekolikost svijeta - nužno je naglasiti - pri poimanju milosti Božje pa i presuđivanju njegove nebeske pravde, nikako se više ne upliće donekdavno vrhunski čašćena ličnost kralja. Uloga mu je suzbijena novouvedenim geslom "*Papa omnia potest*", što je u duhu vječnog paulijanskog aforizma "*Omnis potestas a Deo*" zamjenivalo i ono odbačeno "*Caesar omnia potest*", sa svim primjenama na niže svjetovne vlasti.¹⁴

Navještenje na pluteju u
St. Hillaire le grand.
Poitiers, 11. stoljeće.

¹¹ Vidi bilj. 3. K tome P. S. LEICHT, *Il pontefice S. Gregorio VII e il diritto romano Studi Gregoriani I*, 1947. 93-110, izričito piše kako tada uspostavljeni pravni sustav ne trpi nikakva drugoga *rex justus* pored onoga kojeg predstavlja sam sveti otac, prvi biskup Rima i nasljednik sv. Petra. Usp.: R. MORGHEN, 1974., 359-363. Tražajući za mogućim navođenjem termina *rex justus* u papinim pismima, može se prema onima, upućenima Hermanu iz Metz 1076. godine spoznati kako se pojam odnosi na prošlost, negdašnje branitelje pravde i vjerne sinove Crkve, dok otada bilo kakvu svjetovno-pravnu pravdu redovito nadomješta *iustitia divina*, odnosno *iustitia episcopalis* ili *papalis*, najčešće *iurisdicia apostolice sedis*. Usp.: L. SANTIFALLER, *Quellen und Forschungen zum Urkunden und Kanzleiwesen Papst Gregors VII*, Vatikan, 1957.

¹² Naposljetku bi se, možda, slavično kraljevo podizanje križa na mramornome reljefu moglo tumačiti i zajedničkom pobjedom nositelja zaštite prave Crkve u Dalmaciji nakon povlačenja Bizanta. Slabije je zacijelo uvjerljiva postavka da: *Križ kao kršćanski simbol u ovom slučaju označava vjersku pripadnost zemaljskog vladara i njegovu odevnost Crkvi* u T. MARASOVIĆ, 1997., 29, jer to u srednjem vijeku nije uopće moglo biti upitno, pa je na crkvenom spomeniku posebice i besporečno isticati. Bit će ipak prihvatljivije zadovoljiti se utvrđivanjem značenjskog općeg mjesta kao primjerice: M. PEJAKOVIĆ, 1996., 289, *Dominantan znak je križ - metonimija kršćanstva i neba, znak za oblast milosti iz koje kralju prijače naslov i zemaljska vlast i čini ga upravo svetom osobom. Zemaljska jabuka mu je u drugoj ruci ... bez obzira što u širini eksplicitacijama na reljefu prepoznaje Zvonimirovo krunjenje. Imače se: - prema općoj literaturi - kugla uvodi tek od Henrika II., te je ova kod nas prva mogla smotivski i biti preuzeta iz navedenih minijatura.*

¹³ Usp.: R. MORGHEN, *La concezione dell'impero la tradizione di Roma da Carlo Magno a Federico II*, *Atti della R. Accademia dei Lincei. Classe di Scienze morali* 1938. Za izravnije pak iskazivanje strogih dogmatskih učenja u nas dobar primjer pruža u crkvi Sv. Martina nacl splitskim Zlatnim vratima natpis na nadvratniku (*firmitas ecclesiae!*): Ž. RAPANIĆ, Ranosrednjovjekovni natpisi iz Splita. *VAHD* 65-67, 1965., 288-289, otkrivajući štovanja Bogomolice i sv. Grgura pape, što se rasplamsaše u doba samoga Grgura VII. Inače se oltarna ograda u crkvi datira u početak druge polovice 11. stoljeća (T. BURIĆ, *PPUD* 32, 1992., 211).

¹⁴ O tome: R. MORGHEN, 1973.- pogl. *La crisi della religiosità medievale*, 251-260. Prethodno smisao naslova *vicarius Christi* bijaše prisposobiv svjetovnim vladarima, a otada samo papi: R. W. SOUTHERN, *Western Society and the Church in the Middle Ages*, London, 1979., 98-101. P. BREZZI, 1972. gl. V/3, *Biografia di Ildebrando. la sua personalità, il suo programma*, 153-159. Potanko razložena i u pismima Svetog oca biskupa u Metz 1076. godine: G. SORANZO, *Chiesa e stato attraverso i secoli*, Milano, 1958., 59-63.

Dio pluteja s reljefom Krista i apostola iz Akvileje, 11. stoljeće.

U skladu s time na europskim se primjerima dokazivalo kako kraljevi kasnog 11. stoljeća više uistinu ne sudjelovahu u sustavu održanja zemaljske pravde i podjele Božje milosti izravno i obimno kao prije. Tu, pak, ulogu mahom preuzima sama vjerska hijerarhija, poglavito papa kao otad jedini službeno priznavani *vicarius Dei*, izaslanik i sproveditelj Božje volje na zemlji, koji navlastito time konačno postiže svoju očekivanu *plenitudo potestatis*.¹⁵ Prema takvim se stajalištima Grgur VII zalagao za promjene na terenu, štoviše, čak izdao naredbu kojom - nama više nego znakovito - vladarska znamenja kao *poklon .Neba* pripadaju samo njemu, te ih nitko ne smije smatrati nasljednim pravom nego ovisiti o odluci kome će ih Rim dodijeliti.¹⁶ Time je pojam *rex justus* najizravnije odvojen od osobe kralja svake zemlje koja priznavaše vjeroispovijedna nadležstva Rima i pristajalaše graditi Grgurove tvrđave. U njima samima razumljivo, bila je za neko vrijeme uskraćena i sva ikonografija pri korištenju regalnih motiva. To pokazuje sveukupna baština, jer je i prikaza kraljeva u zapadnim prostorima znatno manje od prosjeka 10. ili kasnijeg 12. stoljeća.

*

I tim i takvim ogledalima treće faze velike crkvene Reforme, poslije 1075. godine uistinu obilježene nevidenim uzdizanjem papinskog autoriteta¹⁷ - po našem mišljenju - prilično se razbistrava donedavno višestrano zamučena slika reljefa u Splitu. Spoznaje se da u to doba, pod opisanim ideološkim usmjerenjima, ali i stvarnim pritiscima središnje crkvene uprave, on sa svojim sadržajem više nije mogao nastati u umjetnosti posve podređenoj religiji, a kamoli biti dijelom opreme jednoga uglednog svetišta. Ali je - naglasimo - na djelu prijašnjeg doba moglo biti izvršeno otklesavanje kako natpisa, tako i predmeta koji su odavali nešto osobito, već prevladano.¹⁸ Sasvim na razini slobodnih promišljanja, slika je uputnija od natpisa oko kojeg su sva nagadanja još uvijek najlabavija. No primjerice, može se pretpostaviti da je *rotulus* na reljefnoj slici ukazivao neka prava koja je Crkva bila dobila od Krešimira IV., pa je kasnije taj odnos iz nekih posebnih razloga nijekala ili odbijala, službeno nad-

¹⁵ F. KEMPF, 1971., pogl. 50, 486-495. Opće je prihvaćeno k tome mišljenje da je poslije Grgura VII. naslov *vicarius Christi* mogao nositi samo papa jer mu je taj i davao sve povlastice: M. MACCARONE, *Vicarius Christi: storia del titolo papale, Lateranum, NS. XVIII, 1952*. Dalje je samo rimski prvosvećenik imao pravo i na *imitatio Christi*, kao jedini povjerenik *lex Christi*, u biti pravi *exemplum Christi* - prema tezama koje utemeljeno razvija: L. BUISSON, *Potestas und Caritas*, Tübingen, 1959.

¹⁶ O tome primjerice instruktivno: G. B. BORINO, *Perché Gregorio VII non annunziò la sua elezione ad Enrico IV e non ne richiese il consenso. Studi Gregoriani V, 1956., 313 i d.* Na kraju, uostalom, odlučni je papa u poznatome sukobu čak ekskomunicirao kralja Henrika IV - ne bi li dokazao moć u vlasti svoje apostolske stolice: T. BENOTTI, *Ildebrando da Savona - cenni biografici, azione politica*, Roma, 1963. Zato povodom neophodnog odmjerenja njegove djelatnosti u Hrvatskoj, ujedno i mogućnosti uspjeha spram raspornima političke volje, nema sumnje da je u drugim zemljama postigao čak mnogo više.

¹⁷ Put uzdizanja papinog autoriteta i posljedice toga u zbivanjima na našem prostoru problemski u posljednje vrijeme otvara osobito L. Margetić i razrađuje više puta (vidi dalje). Već je N. KLAJČIĆ, 1971., 350, smatrala da Zvonimir bijaše primoran tražiti oslonac svoje vlasti izvan zemlje, kod Svete stolice, jer se feudalni sloj u njoj oslobađao osjećaja vjernosti. Ostaju nerazmršena stanja u gradovima prema kojima poseže Venecija.

¹⁸ M. PEJAKOVIĆ, 1997., široko tumači svoje viđenje reljefa kao uprizorenja Zvonimirove krunidbe, a u tom kontekstu gleda i brisanje rotulusa na što se jedini temeljitije osvrnuo. Smatrajući - zapravo iznimno: 283-284 - da je lik do kralja *očito crkvena osoba, okovratnik pod bradom to posjeduje*, dodaje da je držao *svitak-povelju, jamačno popis obveza koje knez preuzima od predstavnika Crkve. Pape i Svete stolice, od zastupnika Božjeg, da bi se uspeo na kraljevsku stohcu i po milosti Božjoj služio Bogu, a to je isto što i kraljevati, kako govori povelja* (tj. Zvonimirova vjerodajnica). Međutim, poput svih ostalih ni on ne objašnjava zašto je i kada uopće ta povelja odstranjena s reljefa. usp. T. MARASOVIĆ, 1997. a najnoviji radovi na to ni ne obraćaju pažnju usp. P. VEŽIĆ, 2001.

vladala. To se pogotovo moglo odvijati s obzirom na vjernost nadbiskupa Lovre, koji do kraja 11. stoljeća s čela splitske nadbiskupije posve suglasno rimskome vodstvu, spremno odgovara na sve mijene, osobito kad su u prvoj polovici osmog desetljeća većinom skrhanе čvrstine regionalne države. S druge strane, što se tiče benediktinaca, svakako je prema kraju stoljeća opadala moć njihove nazočnosti u svim društveno-političkim gibanjima, te bi sadržaji koje predočujemo teško mogli bili začeti u njihovu ozračju iako i njihovo miješanje nije isključeno.

Najposlije, u drugoj polovici svojeg života Lovre Dalmatinac kao vjerni posinak rimskoga pape nesumnjivo je imao dobre odnose sa sljednikom Petra Krešimira, također biranoga suglasjem dalmatinskih gradova i hrvatskog naroda. Kada je uz naslov "*rex Croatiae et Dalmatiae*" krunu i ostalo znamenje 1076. godine s blagoslovom iz Rima dobio Dmitar Zvonimir - čini se očitim - otvorili su se novi odnosi splitsko-dalmatinskog nadbiskupa i novoga hrvatskog kralja.¹⁹ Bijahu uvjetovani, pa i prilično odmjereni općom snagom crkvenih tijela, koja teže isključivanju svjetovnih polova iz vjerskog života. Zapravo ih stavljaju u drugi plan, s obzirom da obuhvatnost vjere bijaše više nego velika u svom djelovanju ljudi i društva. Tako postoje i mišljenja da je sama Grgureva katedra bila za neko doba preuzela pretežitu upravu nad našim krajevima, posebice onemogućila zakonito prihvaćanje Krešimirova prijestolja od strane njegovog sinovca te pomogla dovođenju na mjesto glavarara države čovjeka nekraljevskoga roda.²⁰

Dosljedno pri postupku Zvonimirova dizanja na prijestolje biva naglašena uloga rimskih legata pa i samog nadbiskupa. Suglasno tome, dotadašnji ban Slavonije nije pokazivao toliko zanimanja za obalne

Plutej oltarne ograda s prikazom Kristološkog ciklusa. Zadar, crkva St. Nediljice, 11 stoljeće.

¹⁹ O tome nakon F. ŠIŠIĆA, 1925., 556 i d., također ostali navodeni pregledi hrvatske povijesti. Uvod u to razlaže N. KLAJČ, 1971., 349, 362 i d., a izravno starije gl. 5/VII. Zaključno o dolasku Zvonimira. J. STIPIŠIĆ, Pitanje godine krunidbe kralja Zvonimira, *Zbornik "Zvonimir"*, 1997., 57.

²⁰ Vidi pregledno F. ŠIŠIĆ, 1925., 538-553.; N. KLAJČ, 1971., 382 i d. Usp.: N. BUIĐAK, 1994.

Plutej oltarne ograda s prikazom
Kristološkog ciklusa
Zadar, crkva Sv. Nediljice, 11. stoljeće

gradove, iako im je priznat kraljem poput promućurnijeg prethodnika koji prvi s tim svojim naslovom bijaše dokinuo ulogu bizantskog prokonzula. Zvonimir se nije srodio ni s benediktincima u mjeri odgovarajućoj prijašnjim kraljevim oslanjanjima i podupiranjima njihovih zajednica, kojima inače slabi važnost i uloga. Dakako, moglo bi se razumjeti da se vlast pa i uprava Petrove Crkve učinkovito ojačavši suprotstavljahu sve otvorenijim mijenama, ali i uvidjeti početke rastakanja onih stupnjeva jedinstva društva koji su vladali sredinom 11. stoljeća. Između ostalog i veze obale s dvorom u tim okolnostima čine se prorijeđene, pogotovo kad se na tom prostoru izmjenjivahu Normani pa Venecija, jer im u pozadini i bijaše nadmetanje Rima s Bizantom u pokušaju povratka vlasti nad ovim krajevima.²¹ Zapravo je jedinstvo hrvatske države nagrizeno prije, čini se rastavljanjem od Lovre nekoliko godina uoči smrti Petra Krešimira, što se obično stavlja u 1074. godinu. Već s time - možemo pretpostaviti - umanjuju se mogućnosti pripadanja reljefa razdoblju kralja Zvonimira, pogotovo učestaloj tezi da lik vladara izravno njega i predstavlja, a kamoli da kao takav pripada opremi splitske stolnice.

O tome će biti još riječi, ali nam valja istaknuti kako slijed same papinske politike prema hrvatsko-dalmatinskome kraljevstvu otklanja takvo poimanje jednog spomenika. Nakon višestраниh razmatranja podataka koje mu radi toga priključujemo, završno držimo kako prema svojem sadržaju nije mogao biti načinjen poslije donošenja Grgureva *Dictatus papae*, bolje reći: uopće nakon početka previranja što su Petra Krešimira udaljavala od papinskoga Rima, posljedično i od obalnih gradova. To znači da s raskidom onoga što umjetničko djelo sažima pogotovo otpada i vrijeme vladavine Dmitra Zvonimira koje se nastavlja u opisanim prilikama, a zbog temeljnih pitanja naše rasprave zahtijeva više obrade premda naizgled izmiče primarnom zanimanju za sam spomenik.²²

²¹ Usp. L. MARGETIĆ, 1985., 1997 i d. Inače to propituje većina naših povjesničara, pa bi bilo nepotrebno ponavljati njihova ne uvijek i složna mišljenja.

Vraćajući se nakratko i tome, može se uvidjeti kako reljef nema značaj portretnog predstavljanja, niti ijedne izravne predodžbe zaokupljene ličnošću: kralja do krajnje mjere, pa se time uglavnom i odvaja od uobičajenih regalnih tema. U tom smislu stišavaju se i moguće raspoređivanja predstavlja li Krešimira ili Zvonimira. Metodski gledajući iz drugog ugla, naime, ponudili smo iznaći sadržaj ne u tako jednostavnome cilju pukog utjelovljenja određenoga vladara u reljefnome liku, jer tome ovaj s predočenim atributima uistinu ne odgovara.²³ Budući da nema tipičnih oznaka ni karakterističnih crta, već klišejski ponavlja lice svih likova istoga umjetničkog kruga, nema govora o izravnom prepoznavanju lika. A okrećući se širem planu povijesnih okolnosti u kojima je reljef mogao nastati, koje je mogao plastički oprimjeriti, lakše smo i stvorili zaključak o vladaru, obuzetom uspjehom svoje vlasti ovjekovječene u prizoru gdje se nešto društveno važno slavi. S obzirom, pak, na uvjete dane s novom upravom crkvenog života, kojemu reljef po zamisli i smještaju pripada, na njemu ne treba tražiti nikog drugog do li jakog kralja Petra Krešimira IV. Politički potezi kao i umjetnički izraz iz doba njegova nasljednika, išli su drugim kolosijecima u kojima kamena slika Zvonimirova ni u kojem obliku nije mogla nastati.

Protiv takvih tvrdnji, uostalom, govori i moguća datacija ploče s obzirom na mjesto koje zauzima u umjetničkoj baštini. Budući da se sasvim opravdano odavno vezuje uz znamenitu istovrsnu skupinu u Zadru,²⁴ zaslužuje taj odnos ispitati barem po jednome smjeru. Temeljno je uvjerenje da ponajboljim ishodima srednjodalmatinske kiparske proizvodnje 11. stoljeća glavno ognjište bijaše upravno središte bizantske Dalmacije, kao ekonomski moćno i kulturnim stremljenjima otvoreno urbano središte. Odatle je na krilima vjerske reforme, uz upletenost benediktinaca te združivanje kraljevske kuće s poglavarima splitske crkve oprimjerio glavnu struju preobražavanja stila najrazgranatijoj likovnoj radinosti. To se pak očitovalo na vodećoj skupini kamenoklesarskih djela s kraja našeg ranog srednjeg vijeka koju čini monumentalni namještaj kako starijih velikih crkava, prostoru kojih dadoše novi pečat, tako i najuzornijih u cjelini netom oblikovanih po suvremenijim stilskim načelima²⁵. Budući da je prvi među njima: ciborij zadarske katedrale jedini čvrsto datirani kiparski spomenik toga šireg razdoblja u nas (na njemu kao darovatelj imenovani prokonzul Grgur Madijevac - koliko znamo - nije obnašao tu dužnost poslije 1036. godine), bilo bi opravdano čitavu spomeničku skupinu koju taj povlači za sobom smjestiti u drugu četvrtinu 11. stoljeća kako se zgodimice još ustrajno i piše.

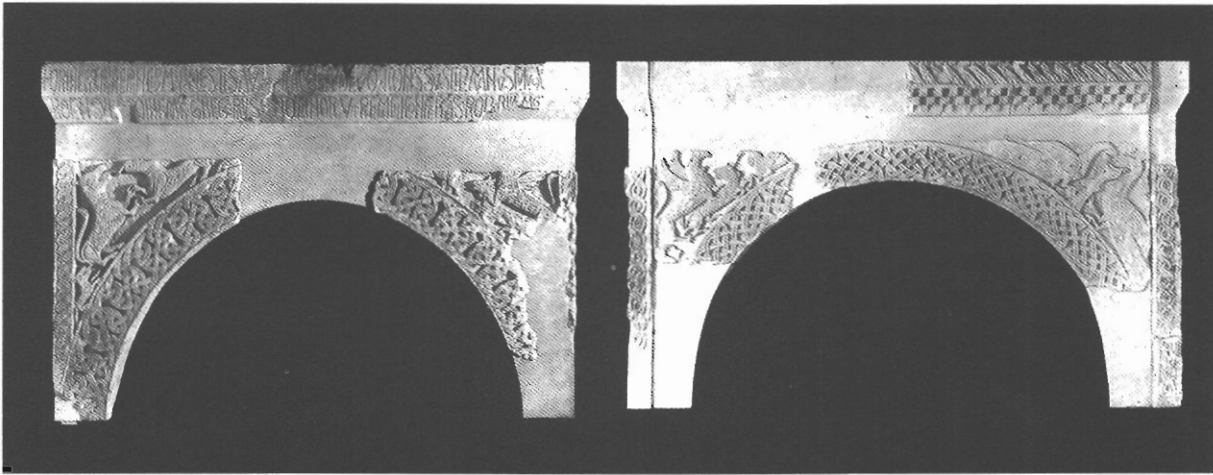
Ulomci ciborija iz crkve Sv. Tome, Zadar - 11. stoljeće

²² Dotad su istraživači bili pretežno neopredjeljeni (usp: pogl. II). U posljednje vrijeme s odvojenih gledišta i uz različita promišljanja ali bez novih argumenata, za Zvonimira se odlučnije zalažu M. PEJAKOVIĆ, 1996., i T. MARASOVIĆ, 1997., te im s obzirom na takvu tezu, protivnu mojem pisanju, nužno odgovaram opširnije negoli drugima u ovome tekstu.

²³ Atributi vezani uz Zvonimira, naime, načelno jesu oni spominjani u zapisima o njegovoj krunidbi (vidi bilj. 78 u pogl. VII) uz tekst na koji se odnose: N. KLAČIĆ, 1972., 68-69. Krešimirove pak ne poznajemo, ali istaknuti valja da ovi na reljefu i ne moraju biti tako opći (možda povezani uz određeni čin pri kojem se on iskazao zaštitnikom Crkve), premda podignuti križ načelno označuje da kralj sudi i upravlja u ime Boga, upravo kao *rex iustitiae*. Zvonimir zacijelo bijaše podložnikom crkvene ustanove - koja ionako od 1075. godine uzima pravdu u svoje ruke - u mjeri većoj negoli se na Zapadu običavalo, a prema dosad pretresenome, on nije uspio s njome uravnotežiti svoju svjetovnu vlast na način kako očituju predmeti u rukama kralja na mramornoj slici.

²⁴ Vidi npr. Ij. KARAMAN, 1952., 25, gdje karakterizira stil: *Majstor tih ploča koji još nije bio upoznao romaničke plastičke oblike, pomogao se jednostavno i originalno tako da je za novu figurativnu temu pridržao dotadašnji pleterni stil plosnatih skulptura i razvijeo ljudske figure u stilizirani linearni crtež.*

²⁵ Za tu skupinu skulptura, kao i podatke o prokonzulu Grguru cjelovitije: *Proslav Zadra II*, 1976., 136-139.

*Stranice Grgurova ciborija.
Zadar, oko 1035. godine*

Međutim, tome se izravno (premda ne baš uvijek i izričito) protive svi oni koji su, priznavajući joj morfološko jedinstvo, nastojali splitski reljef povezati uz vladara iz posljednje četvrtine stoljeća. Rastvorio se tako razmak od četrdesetak godina u kojem, štoviše, kao da se razjapila praznina jer nije bilo djela koja bi bila uvjerljiva poveznica. Dvema pločama znamenite oltarne ograde iz crkve Sv. Nediljice (izvorno Sv. Ivana Krstitelja), doduše, još nije iznadeno nikakvo uporište za poblizu dataciju. Posve slično je i sa znatno manje očuvanim ciborijem iz crkve Sv. Tome, ali i da im zajedno pripišemo takvu ulogu, svejedno bi razdoblje održavanja jednog te istog radioničkog izraza, bolje reći manire, uz brže pokrenuti ritam svladavanja plastičkog jezika, bilo predugo.²⁶ S druge pak strane, novi sloj kiparskih ostvarenja koja prate pojačanje sadržaja institucionalizacije Crkve, pokazuje također znakove daljnjeg oblikovnog napretka kako ga gleda teorija o evoluciji stila. Težeći, naime, dojmljivijoj vjerodostojnosti prikaza, koja donekle slabi osjećanje simbolike auličkog drevnoga kova u korist isticanja čišće religijskih polova, čini znatniji korak u pravcu osvajanja stvarnosti. Zato bitno nadilazi većinu formalnih spona s kiparstvom pleternog oblikovanja predromanike.

Drugim riječima, nipošto ne bi bilo nemoguće da se jednom usvojen, po sebi za 11. stoljeće izvrsna manira crtanja i klesanja kraljevskog reljefa vidljivog u Splitu, održala na onda središnjem prostoru umjetničkog razvoja istočnog Jadrana tridesetak godina.²⁷ Naravno, onih koje obuhvaća povijesno fiksirani rad na ciboriju prokonzula Grgura i ovdje s više gledišta fokusirani reljef Petra Krešimira IV. Budući da je to dobrim dijelom i po običajima istočnojadranske umjetnosti ipak bio posao majstora, u osnovi sklonih dugom zadržavanju jednom naučenoga, ne bi trebalo biti upitno trajanje steknutih izričaja u uvjetima općenito usporenog namicanja novih spoznaja. Raspoznavajući ih na snazi od 1030-ih do 1060-

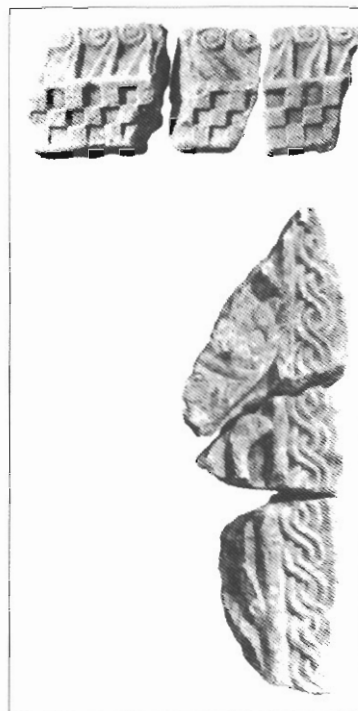
²⁶ I. PETRICIOLI, Ciborij iz zadarske crkve sv. Tome, *SHP III/11*, 1981.

²⁷ Metodski se, naime, nameće pitanje ispravnosti težnje za dauranjem proizvoda radionice s razmeda predromanike i romanike u usko jedno desetljeće razdoblja iz kojeg je razmjerno malo sačuvanih spomenika. Moguće je ipak iz kasnijih epoha nastajanja dalmatinske kiparske baštine vidjeti kako dugo opstaje isti rječnik u stvaralaštvu jednog majstora ili čitavih povezanih skupina radioničkog ustroja u kojem se načini rada i motivi oblikovanja održavaju desetljećima preuzimanjem iskustava i spoznaja, prosljeđivanjem umijeća itd. K tome, što se tiče iste radionice ostaje neizvjesno, po mojem sudu ne baš nužno, ali u trenutku otkrivanja itekako važno, njezino trajno imenovanje. Istim povodom krajnje su neshvatljivi pokušaji da se radovi zadarskog majstora u kojem se pripisuje izrada Grgurova ciborija datiraju u sredinu druge polovice 11. st. kako bi ih se tobože uvjerljivije povezalo uz nastup i odraze kralja Zvonimira - vidi dalje

ih godina, naglasit ćemo da - s obzirom na opće zakonitosti likovnih djelatnosti - za takve pojave i nisu neodrživi vremenski rasponi.²⁸ No, poimanje se mijenja pri razmatranjima da li bi oni mogli i duže potrajati, primjerice protežući se poslije 1075. godine. Posebice bi to zaniijekali uz uvjerenje da se ni nadareniji ili najpoduzetniji klesari ne osamostaljavahu lako iz radionica bez kojih je onodobna djelatnost nezamisliva. Ujedno se ne odtječivahu slobodno od prohtjeva sredine ili ukusa naručitelja obrazovanih na nekim osnovama koje u većini plastičkih proizvoda još ne brišu zakonitosti dekorativnog govorenja.

Držeći i iz drugih razloga neprihvatljivim premoštavanje kulturno pa i umjetnički više nego poticajnog Krešimirova razdoblja s nekom prazninom stvaralaštva, svejedno treba uvidjeti kako veće ili manje razlike vrsnoća navedenih reljefa iz Zadra i Splita ničim ne priječe, nego čak nameću smještanje predodžbe živog vladarskog lika u doba kralja koji je stolovao 1056. - 1074. godine. Štoviše, vrlo je lako dokučiti da razvojni tijek tadašnjeg kiparskog izražavanja, s obzirom na njegove formalne krutosti i slabu opću dinamičnost prihvaćanja novina plastičkog izraza,²⁹ u vremenskom odvijanju od prokonzulske uprave Grgura Madijevca nad Dalmacijom nije brzo ni široko podlijegao očiglednim mijenama. Spoznaju pojačava činjenica da se, unatoč dohvaćanju figuralnih prizora, ukupni kiparski govor iz sredine 11. stoljeća ne oslobađa iskustva oblikovanja pleternih plohorzbi, a da ista iskustva u osmom desetljeću uglavnom zamiru jer se mijenjao rječnik kiparstva. Dotada taj uistinu zadržava osobine prijelazne manire jer uhodnom tehnikom obrade ornamentike na statičnom crkvenom namještaju pristupa razradi figuralne tematike. Zapravo i ne dosiže potpuni smisao skulpture kakvu već poznavahu neke vanjske udaljenije sredine,³⁰ koje su - iz povijesno posve shvatljivih razloga - više pozornosti usmjeravali prema antičkoj baštini temeljem visoko postavljenih zahtjeva naručitelja, dok im područna baština nije ni odgovala ili nije ni postojala.

Svakako je kiparska djelatnost Krešimirova doba bila jasno empirijski naslonjena na dotadašnje stečevine užeg podneblja. Podlogu je tome tvorila i učvršćena država jednog postojanog društva s uslojenim svojim narudžbama. Poglavitito stoga ne postoje drugdje slična djela iz istog vremena, čak ni u prekojadranskim područjima s kojima su se uspostavljali i održali srodni razvojni putovi.³¹ Naime, spomenuti prijelaz iz ornamentalne, pletrom zadvojene faze, u figuralno izražavanje išao je posve drugačije, brzim i posvemašnjim oslobađanjem od tradicije, a i zbio se

Ulomak ciborija iz Šuplje Crkve u Solmi, 11. stoljeće

²⁸ Upravo s obzirom na te sastavnice o kojima se dosad gotovo i nije govorilo, bilo bi teže usvojivo da su promjene suiskog jezika dohvaćene već u četvrtome desetljeću, te da se bez pomaka dočekalo zadnja dva desetljeća istoga stoljeća koje i ne poznaje punih očitovanja romaničkog izraza. U pravilu, naime, novine se ne pojavljuju iznenadno, a jednom uvedene ne otklanjaju brzo; tome je ovdje znatnije utjecala i za ono doba gotovo vrhunski sposobnost kipara - također vidi dalje.

²⁹ Prati se to u više pregleda ondašnjeg zapadnoeuropskog kiparstva, npr. W. SAUERLÄNDER, *La sculpture médiévale*, *Petit Bibl. Payot*, s.d. H. D. MOLESWORTH, *Histoire de la sculpture Européenne*, Paris, 1969.

³⁰ Npr. Apulija ili Burgundija, posebno žanšta oko dvorova njemačkih kraljeva. Nama je također instruktivno: L. COCHETTI, *Problemi della scultura romanica Campana*, *Commentari VII*, 1956., 9-18. D. F. GLASS, *Romanesque Sculpture in Campania and Sicily: A Problem of Method*, *The Art Bulletin LVI*, 1974., 315-321. J. CABANOT, *Les debuts de la sculpture romane dans sud-est de la France*, Paris, 1987.

³¹ Usporednosti Dalmacije i južne Italije nisu tako izričite kako se može pomišljati srodnošću prilika i dosega kulture iz beneventanskog vojvodstva (vidi u pogl. V) ali su obilježavajuće za kasnija doba: C. FISKOVIC, *Contatti artistici tra la Puglia e la Dalmazia nel Medio Evo*, *Archivio storico pugliese XIV. fasc. III-IV*, Bari, 1961. Slično je, uostalom, i s Venetom - za usporedbe: *Il Veneto nel Medioevo*, a cura di A. Castagnetti, ecc. Verona, 1991.

*Dio ciborija iz crkve Sv. Tome u Zadru,
11. stoljeće.*

nešto prije. U ostaloj Europi također se do druge polovice 11. stoljeća ovladalo figuralnim sadržajima, ali mahom s djelima u jačem volumenu izrađenima i u drugim tehnikama, češće i raznovrsnijim materijalima, te usporedbama i nema mjesta. Zasižno k tome nigdje drugdje nema toliko morfološke ujednačenosti kamenokiparstva i množine rješenja oblikovanja čovječjeg lika u sklopu bjelodanog nadograđivanja plodno iskazivanih plastičkih iskustava.³² Zato nam i valja - rekao bih - fenomen čitati u jednome pravcu iza kojeg se najvjerojatnije krije pojava jednog izvrsnog majstora, nikako stranca, nego odgojenog u istočnojadranskim radionicama. Od njih se, naime, svojim izričajem on mnogo i ne odmiče, ali poznaje moderne grafičke predloške i posjeduje moć njihove preobrazbe, odnosno prebacivanja u kamen.

Između ostalog, pojedinačnom njegovu radu na određen način odgovara i činjenica da je ponajprije udovoljio prohtjevima prokonzula Grgura, potom Petra Krešimira koji obavljaše posve srodnu dužnost u jačem integracijskom obimu. Držao se, dakle, političkih vrhova (sigurno ne svojom voljom nego njihovom narudžbom prema jasno zacrtanim kriterijima), utvrđujući navadu korištenja skulpture u promidžbene svrhe. Također poradi dokazano takve naravi, djela iz kamena ili mramora mahom ostaju u domeni primijenjene umjetnosti, posljedično se i ne osamostaljavajući golom svojom puninom u prostoru nego se prijanjaju površinama klesanog namještaja u crkvama kao ključnim ondašnjim prostorima pokazivanja svih dometa društva. U svakome pogledu, o majstoru kojeg vidimo odgojenog u Zadru, a djelatnog do Solina na pomno predodređenim točkama kao i sadržajnim odrednicama te oblikovnim postignućima, zapravo govorimo kao o umjetničkom pojedincu posvema utkanom u domaću likovnu kulturu. A tek razvojnom iskoraku kiparstva nakon njega - po svoj prilici - moći će se pripisati izražajni predznak vanjskog podrijetla. Rukotvorinama pak koje smatramo ishodom doba uprave Petra Krešimira, zasad i zbog neodvojenosti od starohrvatske pleterne ornamentike, sasvim je dovoljna zadarsko-dalmatinska označnica u kojoj je već po određenju usadena jača tradicijska crta kakvu one i pokazuju.

Sasvim drugačije, ako ne i suprotno, pojačani realizam u odabiru i klesarskoj izvedbi motiva saglediv je na ključnim kamenim spomenicima Zvonimirova doba, počevši od crkvenog namještaja iz Biskupije kod Knina.³³ Arhaična motivika tada već staromodnog pleternog sustava na njima zamalo izmiče, ustupa mjesto ma koliko dekorativno još shvaćenim i skućenim, ipak življim i prirodnijim viticama koje se pomiču rubovima te više ne ispunjaju čitave plohe. Već je na tome izražajnije okretanje rimskoj baštini, što će prožeti i oblikovanje ljudske figure raskidajući veze s ranosrednjovjekovnim ukusom i umijećem. Donekle se i mekšim klesanjem, površinskim zaobljavanjem i prostornim oživljavanjem likova, udaljava od morfologije ploča u splitskoj krstionici, ali i solinskoj crkvi, posebice od zadarskih pluteja na kojima su plastičke stilizacije iz predromanike još neugašene. U tom smislu odavno zacrtana tzv. zadarsko-splitska (ili

³² Znatniji nedostatak figuralike očit je iz svih pregleda talijanske kamenarske produkcije 10-11. stoljeća: C. L. RAGGHIANI, 1968, itd. Na takve je razlike već upozoravao Lj. Karaman, poslije još određenije Ž. RAPANIĆ, 1982.

³³ Usp: N. JAKŠIĆ, Romanička klesarska radionica iz Knina, *Peristil* 24, 1981.

kako se u zadnje vrijeme ipak kristalizira - radije: zadrarsko-solinska³⁴) klesarska radionica, pod vodstvom jednog umješnog majstora nedvojbeno promiče obzorja romanike kao stila koji izrasta iz samostanske kulture, ali u našim prostranstvima glavne poticaje stječe u gradovima.

Na drugim mjestima pojava ljudskih likova je više nego rijetka, pa u ime spoznavanja razvojnog doseg valja tek usput zabilježiti tovrnsni ulomak iz Stona,³⁵ koji raskriva sporosti u prihvaćanju tematike i njoj donekle ovisne spretnosti pri usvajanju i razradi motiva. Pozornost privlači slika okrugloga lica, okrunjenog vijencem zraka pomalo suncu nalik, pa bi se mogla očitati prikazbom SOL INVICTUS, simbolične slike *nepobjedivoga Sunca*, sraštene s vladarskim kultom od kasne antike.³⁶ Međutim, za našim spomenicima zaostaje vrsnoćom jer je u obradi plošniji, tek ucrtan na ravnoj površini podsjećajući na izraz naivne umjetnosti što mu, uz otklanjanje "pleternog rukopisa" lako pomiče dataciju prema 12. stoljeću. Vezujući se ipak u ikonološko promišljanje čitavog svetišta Sv. Mihovila, odaje da je razdoblju svojstveni motiv "*Sunca pravde*" bio poznat na istočnom Jadranu s određenim tipom likovnog prikaza. Štoviše, s obzirom na mjesto nalaska, daje znati da je nastao u ozračju kraljevskog dvora kao simbioza svjetovnih i sakralnih poimanja pri utanačivanju opće uloge zemaljskoga kralja. Na svoj način utoliko i pojačava naše tvrdnje o lišenosti splitskog reliefa s kraljem svih mističnih crta koje mu se pokušavaju pripisati. Iako su one, kako pokazuje stonski primjer, pouzdano postojale u ikonografiji ondašnjih prvih figuralnih prikaza, na našem se spomeniku i s regalnom nakanom posegnulo zbiljnome motivu da bi ga se svelo u osobitu predodžbu, odgovarajuću razvojnem stupnju kiparske imaginacije i izraza.

Zajedno s tim opažanjima, trebalo bi uvidjeti istaknuto mjesto Krešimirova reljefa u razvoju kiparstva pri završetku ranosrednjovjekovlja, jer se na njemu prelamaju ključne pojave prijelaznog doba. Iako je raden u duhu prijašnjih kamenoklesarskih iskustava, nosi prvi dah povijesne tematike u figuralnim umjetnostima i time pripada najnaprednijim strujanjima koja prva bijahu zaokupljena tim problemima. Premda je, naime, svaki od triju likova pojedinačno ukočen (ne baš podjednako izričito) u različitim položajima i stavovima, s njima svi zajedno ostvaruju pokrenutu kompoziciju koja se ne odriče simboličnog izraza. Moglo bi se zato reći da likovno-plastičke osobitosti nisu na razini sadržajnog izričaja, što će se razjasniti u usporedbi sa slijedećom fazom istočnojadranskog kiparstva,

Dio ljudskog lika na ulomku pluteja iz Šuplje crkve u Solinu, 11. stoljeće

³⁴ Početno je radionica u svojem definiranju 1960. nazvana *splitsko-zadarskom*, po našem nahodanju najmanje opravdano, ali se na kraju privodi uvjetno ispravnijem nazivu *zadrarsko-solinska* (bilj. 79 u pogl. II).

³⁵ Kamenu su ulomak našli konzervatori na glavici Sv. Mihovila te se pretpostavlja da je iz crkve. U literaturu ga je uveo I. PETRICIOLI, 1960., 50, bez dostatnih određenja (*Po plošnoj obradi podsjeća nas jako na lica splitsko-zadarske grupe, a po formatu lica i deltoidnom nosu i na lica iz zadrarsko-kninske grupe...*) te mu uz taj kratki opis donosim fotografiju da se spoznaju plastičke nedorađenosti u središtu inače pripadnom znatnijoj likovnoj izražajnosti. Usp. M. JURKOVIĆ, *SHP 15*, 1985., koji je također donio fotografiju lika, valjda iz opreza bez dužnog zadržavanja na njoj: ISTI, *izd. HAD 12*, 1987. Svakako je to jedan primjerak više u skulpturalnoj galeriji ranosrednjovjekovnih ljudskih likova u jadranskoj Hrvatskoj, pa ga detaljnije obrađujem na drugome mjestu.

³⁶ O poimanjima *Sol Invictus* u doticaju sa *Sol Iustitiae* opširnije je u nas s važnim navodima iz opće literature o ranokršćanskoj građi pisala B. MIGOTTI, *Sol iustitiae Christus est, Diadora 16-17*, 1994., 263-292, donijevši korisne opaske i sudove koji djelimice pomažu i mogućem objašnjenju stonskog, ali ne i našeg reljefa. Štoviše, ako u stonskome - po nastanku vjerojatno malo kasnijem - primjeru uistinu pročitamo motiv teološko-ikonografskog poistovjećivanja Nepobjedivog sunca i Krista, onda sa spoznajom da se Božji sin javlja kao *Lux Mundi* u drugačijoj predstavi, imamo više argumenata za odbacivanje slijeda kršćanske egzegeze na reljefu iz Solina, koji ionako ne gledamo izdvojeno.

Reljef okrunjene glave iz Stona,
11-12 stoljeće.

onom iz doba kralja Zvonimira. Ta će kiparska proizvodnja, naime, u zadnjoj četvrtini 11. stoljeća pokazati neki morfološki iskorak ali i koncepcijski zastoj. Ostvarujući jače plastično oblikovanje, ujedno i realističku uvjerljivost, ona zastaje u promicanju narativnosti, čak i slikovitosti na putu utrtome reljefima iz regalnog ciklusa kojeg obrađujemo. Vezujući se uz naglašeno simbolične i na dogmi zasnovane slike, ponekad bizantizirajućim nadahnućem više negoli arhaične, odražavaju nazore i učenja završne faze crkvene Reforme. Ujedno otprilike odavaju gašenje kulturno-umjetničkog procvata začetog s vladavinom zadnjeg utjecajnog vladara iz loze Trpimirovića.

Ponajteže bi ipak i uz navedene prilike, dakle, bilo vjerovati u vremenski kasniju izradu oltarne ograde koja - kako se zgodimice predlaže - memorira *Zvonimirovu krunidbu*. Takva promišljanja treba odbaciti već i zbog toga što reljef s likom kralja i dva pratioca ne prenosi iz takve zbilje nijedan karakterističan motiv, niti ikoji bitni ikonografski momenat ili tematski prepoznatljivo odvijanje. Možemo vjerovati s obzirom na dostignuti stupanj realističkog prikazivanja (nedvojbeno ovisan o tekucim društveno-političkim zbivanjima kao zrcalu ideoloških mijena u podneblju), naime, da bi ono bilo predočeno slikovitije i prepoznatljivije osobito u granicama povijesnog pamćenja koje nameće daljnja sudbina reljefa.³⁷

Uprizorenje krunidbene ceremonije svakako bi bilo još manje izazovno počinjenoj *damnatio memoriae*, s obzirom da nitko nije dirao krunu i kuglu kao predmete ključne svakoj idealnoj krunidbi. Ona, pak, sama jednom uslikovljena kao završeni događaj najvjerojatnije ne bi izazivala protivljenja, niti naknadne neprijateljske poteze. Obavljena s voljom Rima i pod pokroviteljstvom Crkve održavala je određenu obvezatnost ondašnjeg života u koju se nije moglo ulaziti s nakanom mijenjanja. A takvu je mogla prouzročiti ili izazvati slika čina koji je ciljao uspostaviti trajnije neke, osjetljivije odnose među sudionicima uprave, dostojnima prikazima u svetištu. Jednom predočen u čvrstoj građi, pak, utirao je protezanje određenih prava u buduća vremena pa izazivao protivljenja onih kojima ta više nisu odgovarala posebno u promijenjenim društveno-političkim prilikama s kraja 11. stoljeća. No, u svakom slučaju time se oživljava solinsko podrijetlo reljefa, ujedno i jače ističe Šuplja crkva,³⁸ mjesto njegova izvornog nalaženja gdje su - kao što je opće poznato i ovdje dovoljno naznačivano - nađeni ulomci srodni skupini spomenika koju smo pokušali i vremenski i stilski jasnije odrediti.

Važno je, dakako, da je ondašnje stvaralaštvo napredovalo poglavito iz umjetničkih prohtjeva obalnih gradova, prepoznavalo poticajne novine u suvremenim strujanjima umjetnosti i kulture. pa stjecalo naručitelje iz crkvenih i svjetovnih redova na tlu jednom objedinjenog kraljevstva Dalmacije i Hrvatske. S njegovom uspostavom - možemo pretpostaviti - u nekoj je mjeri rasla i ravnomjernije se rasporedila ekonomska moć koja podržavala likovnu djelatnost, te se stjecahu uvjeti za življe širenje njezinih ostvarivanja. Zato su očigledno najuspješnija bila ona koja spa-

³⁷ O tome dalje.

³⁸ Jedno od zaokruženijih protivljenja tome nalazimo kod J. BELAMARIĆ, 1996., 363: *A stoji poseban razlog da je u tome prikazu kralj Zvonimir ...koji je s najmarkantnijom figurom tek započete crkvene reforme, Lovrom metropolitom splitskim, razvio izvrsne odnose pa ga je nazvao svojim poočimom, bogato obdarujući crkve i samostane, kao i samu splitsku katedralu. Bio je prvi okrunjeni hrvatski kralj koji je izborio stvarnu jurisdikciju nad dalmatinskim gradovima* Vidi jednako zalaganje za splitsku katedralu: ISTI, 1997, 46.

jahu obje sastavnice uvriježenim ulaganjem moćnih svjetovnjaka u crkvena zdanja i njihovu otada sve razvedeniju plastičku opremu.³⁹ Naravno, tim povodom politički zor je u načelu manje važan od sastavnice ustaljene razmjene dobara među središtima života, od kojih bar ona glavna nudahu svoje vrsnoće oblikovanja modernog jezika. No ne može se zaobići da je, ničući iz obalnih sredina prvog komunalnog ustroja, figuralno izražavanje (ogrlicom od Raba i Zadra te Solina, preko Knina i Stona, sve do Dubrovnika s Elafitima i Bokom kotorskom) pratilo kraljevske postaje i zadužbine ističući jačinu ranofeudalne društvene potke. U luku njezina uspona, prateći razvojne zakonitosti umjetničke narudžbe, zapravo se i prelomila dugovjeka tradicija pletera kojeg nadvladava plastički krepča i motivski bogatija klesarija Grgureva i Zvonimirova doba.

Osobito s tog gledišta moglo bi se kazati da je početno u Zadru izrazitije uvođenje prepričavanja dogme s razvijenim prizorima i pokrenutim ljudskim likovima poticala pretežito svjetovna narav moćnijih tamošnjih naručitelja. Valja pretpostaviti, naime, da je takvima već ustaljenima na čvrstim nogama više odgovaralo pripovjedno tumačenje izabranih sadržaja u službi pobožnosti kojom, naravno, rukovode crkvene ustanove ma koliko zavisne o davanjima laika.⁴⁰ Takvi će uvjeti u shodnim razmjerima odnosa potom lako naći svojeg odraza i u solinskom ozračju, neizložene premoćnom i isključivom utjecaju crkvenih vrhova, a više zaokupljenom slavljenjem vladara i njihova položaja na svijetu. Ako prihvatimo takve uvjetne okvire stvaranju kiparske skupine oko regalnog reljefa, više ćemo se približiti i nuždi isticanja na nekoliko mjesta jednog majstora, putujućeg izvršitelja raznovrsnih narudžbi kao njezina stvaratelja.⁴¹ Iako je u Solinu pri gradnji kraljevske bazilike nedvojbeno bio uspostavljen pravi pogon kamenarskih radionica, vjerojatno među njima ova kiparska nije bila od početka, a teško da se ikoja gradska preseljavala. Sve to pripisujemo pokretljivosti najpriznatijeg kipara opet računajući, načelno, da je narativna tematika međuovisna s individualnim izričajem, tako da se obnova sadržaja stapa i s preduvjetima novoga stila kojem početno dostajalo uspješan kipar.

Predmnijevamo da je takvog majstora lakše na površinu izbacila ranokomunalna sredina Zadra, napojena sviješću u obrazovanju koje - znamo iz više poduhvata - sudjelovahu i izdanci Krešimirova dvora, čak članovi dinastičke obitelji.⁴² Zato se u njihovome krugu, podjednako usmjerenom novinama koje netom uključivahu življe vrednovanje pojedinih umjetnika, i moglo prihvatiti majstora istovjetnog izričaja. Prvoga među onima koji su, u dogovoru s naručiteljima, Zadar učinili mjestom upućivanja presudnih činitelja razvoju romaničkog kiparstva na obali. Ne smijemo, naravno, pritom zanemariti ni uspješnost slikarskog izraza, jer su ti mediji morali biti u međusobnoj jakoj suglasnosti, pa su naprednija iskustva slikarstva promicala kiparska i obratno. U to su već doba Trpimirovići itekako znali gdje će potražiti i naći najspremnije svemu osobitom što su od umjetnosti očekivali. Zato nismo daleko od zaključka da

³⁹ Može se pratiti uzlazna linija tzv. pleterne skulpture od jednostavnih ograda *cancelila* prema sve složenijim ustrojavanjima prezbiterija kako je ocrtao Ž. RAPANIĆ, 1982.

⁴⁰ Takve društvene prilike tumači N. KLAJČ, *Prošlost Zadra II*, 1976., 77-93.

⁴¹ O jačanju individualne komponente u kiparskom stvaralaštvu 11. stoljeća govore djela iz bilj. 29, 47.

⁴² O udjelu Trpimirovića pri stvaranju zadarske baštine: Zbor *Kulturna baština samostana sv. Marije u Zadru*, 1963., i dr.

Predromanički sarkofag sa simboličnim prikazom uznesenja umrlih Zadar, Arheološki muzej

manje opterećena tradicijama ili sputana estetskim konzervativizmom bijahu središta koja pri gašenju premorene ranosrednjovjekovne kulture, nisu više svoj prestiž gradila na snazi vjerskih ustanova, što se onda i iskazivalo lepezom različitih pojava.

Oko najjačih, pak, crkovnih sijela u Splitu - slobodno promišljamo, prema dostupnim nam dijelovima, nekoliko faza mramornog namještaja dalmatinske prvostolnice - bijaše onda uistinu jači na djelu izraz arhaičnije naravi.⁴³ Onaj, koji se nije udaljavao od oblikovnih navika jezika pletera, već stoljećima ustaljenog u podneblju i očito slabije propusnog osuvremenjivanju, negoli nasušnom usavršavanju na kojim su se trošile moći likovne invencije i klesarske obrade. Vrlo uputno su se one vezale uz dozrijevanja umjetničke kulture grada koji od 925. godine možda bijaše središte "kraljevstva" Dalmacije, shvaćene u antičkom značenju pojma. Čini se tako da je narudžbom iz crkvenih vrhova, načelno privrženijih iskazivanjima nadstvarne ornamentalnosti, ovladalo okretanje prema plastičkom govoru koji poglavito udovoljava uzdizanju dostojanstva prvostolnice, te tematiku kiparskih zanimanja svodi isključivo na geometrijsku dekoraciju.⁴⁴ Više manje najbližu onoj koju su među zidinama Palače od kasne antike njegovale klesarske radionice, naizgled baš tu najstarije i najizdržljivije u razlistavanju uresne motivike.

Naprotiv, u mjestima nalaza primijenjene skulpture 11. stoljeća koja nas poglavito zanima, izbijahu na površinu bitno drugačija htijenja koja će dalje dugo doradivati slijedeća stoljeća. Uoči zametka toga tijeka promjene će ponajprije odavati novine sadržaja, a ne odmah i oblika stvaralačkog rada. Tako razbuđivanje figuralike s naznakama svjetovnosti ne nadilazeći iskustva plohozbarskih tehnika s naglašeno grafičkim posredovanjem majstora klesara, ne obilježava završetak nego sredinu prvog stoljeća drugog tisućljeća poslije Krista. Tek iz tog oživljavanja uloge kiparskog rada u umjetničkim viđenjima opreme svetišta, pa i estetskih osjećanja i doživ-

⁴³ Zapravo u Splitu niz motiva kao i sustava obrade pluteja ukazuje na duboko kasnoantičke osnove kamenoklesarske proizvodnje koja se ne može shvatiti bez ondanjeg obrta: Ž. RAPANIĆ, 1987., 111 i d.

⁴⁴ Zaokruženo o toj produkciji: N. JAKŠIĆ, 1997., 15: *U Splitu je pouzdano riječ ne o pojedinačnim primjercima već o skupini reljefa istovrsne kakvoće i stila, sa zamjetljivim dosljednim opetovanjem pojedinog uzorka i korištenjem kvalitetnog mramora. U pravu su svakako istraživači koji sve te radove pripisuju istoj klesarskoj radionici ili čak istome majstoru, poniklima na živoj lokalnoj zanatskoj tradiciji što se očituje u zavidno izraženom stupnju klesarske vještine..* id.

ljavanja skulpture, rađa se posljednje poglavlje tog važnog ciklusa razvoja hrvatskog kiparstva. Ono je ispunjeno osobitim posezanjima, u mnogome različitim od prijašnjih, te nužno označenima drugim stilskim nazivnikom.

Gledajući, naime, kiparsku baštinu raspoređenu mahom na mjestima koja su živnula tijekom posljednje faze crkvene Reforme unutar međa 11. stoljeća, u sklopu svega što je njezin cvat pratilo na pozornicama onodobne društvene zbilje, opisano stupnjevanje suglasja idejnih i formalnih traženja doseže čvršće oblike. Zanimljivi kako ikonografski tako i morfološki, odreda dokazuju dotad nedostignut uzlet reformskih učenja, usredotočenih isticanju posvemašnje naravi dogmatske, konstitucionalne i discipline papinske vlasti u krilu univerzalne Crkve.⁴⁵ Svedeno na naše primjere, to se zaokružuje zapažanjem kako se u dvoplošnoj tehnici jednostavno urezani spomen živućeg kralja odlučno zamjenjuje reljefom punih oblina i oprostorenih tijela. Tako su predočeni povjerenici novonametnutih povijesnih snaga, nadasve Crkve koja sa svojim zaletom podučava da je gospodar povijesti svijeta u svim dimenzijama. Zato se u skulpturalnoj opremi, prije svega katedrale dvorskog biskupa Zvonimirova u Kninu (navodno posvećene 1078. god.),⁴⁶ pa u svetištima koja se mogu smatrati istodobnima, nameću slike odlučne za poimanje sazrijevanja prve pune romanike. Njihovu je izražajnost zacijelo podstaknulo gašenje procesionalne liturgije i pojačavanje uloge propovijedi, prouzročivši isticanje figuralno čitkog prikaza, povećanje njihova broja i zgušnjavanje mjesta postavljanja, ali i - svrhom punijeg razumijevanja - isticanje svake pojedine realističkim oblikovanjem.

Riječ je o predočenjima globalno važnijih nebesnika i hijeratski vrlo istaknutih teofanijskih motiva, kojima se podređuju liturgijski uredaji i prostori. Bitno je da svaki kao samosvojna, zasebno smišljena i oblikovana reljefna slika vizualno-plastičkim isticanjem na izabranim točkama oplemenjuju dijelove građevina sa svojim malim mjerilima zadirući u njihove prostore fizički jednako snažno kao i sadržajno.⁴⁷ Takvim scenički razbudenim odnosima prema poprištima obreda doslovna su utjelovljenja ideja koje je iznosio vrhunac reformnog napona iz Rima, najučinkovitija sredstva njihovih nametanja. Uspoređena s dotadašnjim kiparskim postignućima na tlu Dalmacije i Hrvatske zajedno, svjedoče jače dodire s onim što je činilo korpus opće mediteranske baštine ozračen podukama antike.⁴⁸ Tako lakše spoznajemo kako se objavila umjetnost neprijeporno drugih ishodišta, zasigurno više internacionalnih negoli provincijalnih predaja, nošena od crkvene ustanove koja stremljiva dokazivanju snage otkrivanjem svojih kulturno-povijesnih korijena.

Nabrajajući sačuvane i u našoj znanosti višestranu obrađivane spomenike tog razreda od znamenitog kninskog tegurija s poprsjem

⁴⁵ Vidi šire u: J. P. GENET - B. VINCENT, *Etat et Eglise dans la Genèse de l'Etat moderne*, Madrid, 1986.

⁴⁶ O katedrali Zvonimirovoj u Kninu: N. JAKŠIĆ, 1988. ISTI, izd. HAD 15, 1991. Usp. bilj. 49-50

⁴⁷ Vidi opće još i: G. H. CRICHTON, *Romanesque sculpture in Italy*, London, 1954. Prema toj nesporivoj razvojnoj liniji, a zbog tematske izuzetnosti našeg spomenika, svakako nije prihvatljivo datiranje u 11. stoljeće: sjedeće figure vladara u dubokom reljefu na pluteju katedrale iz Fana: M. MASAU, *Scultura nelle Marche, a cura di P. Zanpetti*, Firenze, 1993, fig.13. uz 122 sa stanjoni literaturom.

⁴⁸ Naravno, prvenstvo drži Rim ne toliko obimnošću kiparske proizvodnje, koliko općim utjecajem što ga podaje kao mjesto najčešćih putovanja crkvenih i svjetovnih dostojanstvenika te hodočasnika, ukvapnim sklopom svojeg monumentalnog umjetničkog lica. Vidi: G. GALASSI, *Roma o Bisanzio I-II*, 1953., iscrpno i sa širim osvjetom na gradu, ali i podjednako uputno: M. D' ONOFRIO, *Roma e Alquigrana*, Roma, 1983.

Dio pluteja s reljefom Navještenja iz
Kuta u Boki Kotorskoj, 11. stoljeće.

Bogorodice koja blagoslivlje,⁴⁹ preko reljefnog zabata s prikazom *Maiestas Domini* (drži se: iz iste geopolitičke točke prenesenog u poznati samostan na Sustjepanu kraj Splita), te njemu srodnih ulomaka određenih dovratnikom s natpisom *Stefaton*,⁵⁰ do zabata oltarne ograde s likom sv. Mihovila na Koločepu u okružju Dubrovnika, nije teško razotkriti razvojni stupanj stila koji opimjeruju. Njega - po našem mišljenju - ipak jače određuju dosezi skulpturalnog izraza pri figuralnom oblikovanju,⁵¹ negoli

⁴⁹ O tome najpotpunije: N. JAKŠIĆ, 1981., gdje priznajući odavno zamijećenu vezu s nekim bizantskim slikanim predloškom reljef uvjerljivo uključuje u romaničku klesarsku radionicu iz Knina. To je prebacivanje iz drevne slike u kameni reljef iznimno važno ne samo kao svjedočanstvo obnove Bogorodičine ikonografije sa značenjem njezina povezivanja s ujelom Crkve u zreloj fazi Reforme (usp. M. L. THEREL, *Le triomphe de la Vierge Eglise*, Paris, 1984.), već i vjerojatnog postojanja vrlo ranih ikona - drvenih slika, koje postaju modei čak i kiparima. U tom kontekstu pri izradi ovoga reljefa vrlo je zanimljiva plastička obrada Gospina dlana (što je N. Jakšiću točno poslužilo i za raspoznavanje majstora) kao izvora blagoslova, po mojem sudu dokaz ranog priznavanja haptičkih moći rečenih slika od kojih se, eto, jedna kamerna replika nosi u Zvonimirovu katedrali potkraj 11. stoljeća. Sve odaje visok stupanj razvoja likovne kulture što će u vezi s prohtjevnim liturgije ili procvatom hagiografije obilježiti i druga djela skupine.

⁵⁰ Sustjepanski tegunj s reljefom *Maiestas Domini*, slijedno u prethodnoj bilješci naznačenim ikonološkim razmatranjima, treba gledati također u sklopu istoj fazi crkvene reforme prikladnih tema, jer prikaz Božjeg gospodstva ide iz hvalospjevnih vjerovanja Staroga zavjeta naznačujući trijumfalno dosizanje Božjeg kraljevstva (vidi: *Praktički biblijski leksikon*, Zagreb, 1997., 32-33). Temeljno: F. van der MEER, *Maiestas Domini dans l'art chrétien*, Roma, 1938. Drugi spomenik N. JAKŠIĆ, 1981., uvjerljivo tumači kao dio dovratnika portala upravo kninske katedrale od kojeg su ostali još neki ulomci, te omogućava datiranje prema njezinoj posveti potkraj osmog desetljeća 11. stoljeća. S obzirom na lik Stefatona, označenog natpisom *Stefaton*, preostaje ispitati odnos sa zanemarenim najstarijim trodimenzionalnim raspicim iz istog lokaliteta, nije li i taj bio u sastavu portala prema shemama koje će se ponavljati.

⁵¹ Kako ispravno naglašava V. DELONGA, Pisana uspomena na jednu "sestru i kraljicu" s Koločepu, *Oltarna ograda s Koločepa, Katalog izložbe 9, MHAS, Split, 2000*, 27. Posebno pak upozorava da grafička stilizacija natpisa s tih izrađevina upućuje na pripadnost pisarsko-klesarskom stilu splitske "epigrafičke škole" koja je u uvjetima reformnog papinskog pokreta i specifičnih povijesnih prilika, u ranoj romanici kratko stvarala i na jugu, u dubrovačkom kraju... svjedočeći sukladno prijašnjim našim razmatranjima da su njihovi sastavljači bili upravo benediktinci, obrazovani na tekovinama južnolatijanskog, benediktinskog pisarskog kruga.

ornamentalni opetovani motivi koji u toj fazi uzdizanja novog stila mogu više biti dokazom prijenosa znanih klesarskih klišeja. U slijedu iz prijeloma tisućljeća bitno su održali visoku vrsnoću izraza jadranskog podneblja.

Pod rukom vještih kipara, svi ti reljefni likovi prodahnuti blagim klasicizmom u kompozicijskom poretku i plastičkoj izvedbi, jasnije već iskoracuju prema romanici koja će ispuniti 12. stoljeće na čitavome Zapadu. Ujedno odreda oživljuju prastare ikonografske uzorke, pa smo skloni vjerovati da i zapaženi bizantizmi koje sadrže nisu iz suvremene istočnomediteranske spoznaje koliko iz svejadranske ostavštine. Ona je uvelike obilježena upravo tim polom kulture i umjetnosti još od kasne antike, nađasve sintezno djelujućeg 6. stoljeća, kojem se okretala još pokoja crta ranosrednjovjekovnog stvaralaštva.⁵² Razumljivo je da su pritom oživotvorena i suglasja sa slikarskim posugnućima "adriobizantske manire", koja također - kako sam drugdje pisao - u svojim južnoprimorskim potezima na razmeđu stoljeća doživljava razbuđivanje. Stoga je svaka od tih skulptura podložna dokazivanju mijena svijesti o ulozi i vrsnoći plastičkih umjetnina s kraja 11. stoljeća, kao i naglašavanju razlika prema ostvarenjima iz Krešimirova doba.

Ovima iz novoga sloja, kojeg se uspijeva ocrtati radije kao stilski definiranu negoli morfološki povezanu skupinu - po našem sudu - priključuje se i rjeđe spominjano kameno *Raspelo* iz crkve Sv. Marije na Biskupiji.⁵³ Izuzetno je po trodimenzionalnosti s kojom uz realističku modelaciju (predočivu i u odlomcima) najvjerojatnije stajalo na septumu te u cjelini nosi ikonološke odlike s najizraženije oštrice vjerskih stremljenja 11. stoljeća. U najuvjerljivijem plastičkom vidu slijedi izražajnost nabrojanih te još poneke kamene izradevine podudarnog posezanja očitovanog u sporednim njezinim sastojcima. Dobro ih, unatoč oštećenjima, oprimjeruje ulomak moguće *reljefne pale s likom Krista* (?) također iz groblja kod Sv. Marije na Crkvini. Svaka od tih skulptura pojedinačno posjeduje osobitu likovnu vrsnoću, stilski potpada u široku prizmu potpunog razbuđivanja romanike u Hrvatskoj.⁵⁴ Svetački likovi na njima pamćeni su poglavito po simboličnoj poruci koju nose povezano uz neotklonjivi

⁵² Npr. I. FISKOVIĆ, Prilog proučavanju podnjeta predromaničke arhitekture, *SHP* 15, 1985.; ISTI, Apport des reconstructions d'églises de l'antiquité tardive dans la formation du premier art roman sur le littoral croate, *HAMI*, 1995.

⁵³ Iako to Raspelo iz Biskupije uočava vrijednim i svrstava u skupinu već K. PRIJATELJ, 1954., začudo se ono kasnije zanemarilo premda nesumnjivo u zamisli i ostvarenju znači novost, važnu za razumijevanje likovne kulture kasnog 11. stoljeća. Korakom ga slijedi inače zaboravljeni ulomak reljefne pale (?) s pretpostavljenim prikazom Krista iz groblja kod crkve Sv. Marije na Crkvini kod Knina

⁵⁴ Osim posljednjeg, nedavno tek uvedenog u inventare: V. DELONGA, 1997., 70, kat. 35 - svi navedeni radovi kataloški su mahom obrađeni u "1000 godina hrvatske skulpture" (1991.) i "Od Nina do Knina" (1992.). Mojem uvjerenju da ta skulpturalna skupina pripada vremenu Grgura VII. bez saplitanja sa slojem regalnoga reljefa i drugih radova zadarske radionice iz sredine 11. stoljeća, pridonose razmatranja koja suvislo razvija: F. GANDOLFO, Simbolismo antiquario e potere papale, *Studi romani* 29/1981., 9-28, jer je simbolizam antikizirajuće naravi opet izbijao na površinu. Naravno, trajno je otvorena mogućnost da kipari tog nivoa izlaze iz benediktinskog reča, kako je i dokazano u zapadnoeuropskim poljima ali ne i kod nas; no kasnije uzevši nije ni odlučno. U 11. stoljeću, naime, umjetnost već kreće drugačije, više uz svjetovnu djelatnost vezanu kulturu - usp. G. MATTHIAE, 1997., i dr. - a u Dalmaciji na samome kraju istog stoljeća moguće je da se osjećalo i obnovljeno zadiranje Bizanta, čime - po mojem mišljenju - bijaše olakšan i svjež dodir s južnoitalijskim umjetničkim ognjištima.

⁵⁵ Važno bi bilo i u tome zamijetiti promjenu ideja koje napuštaju sustav zadan još od pape Gelazija (+ 496. godine) a po kojem se svijetom upravljalo u dvojstvu zadanom od Boga: skladnim paritetom *regnum* i *sacerdotium* sve do Grgura VII. Otada pak Crkva osjećajući jezgri svoje moći uzdiže Muku i Uškrnuće Krista kao kralja, pa niječe ulogu zemaljskog kralja u duhovnim kao i političkim pitanjima života. Dotad shvaćan nalik Kristu baš po posredovanju u Božjoj pravdi i promicanju milosrđa što je podloga zamisli *Rex Iustus* - on svoje mjesto i ulogu prepušta rimskom prvosvećeniku usporenim postupkom od Lateranskog koncila 1060. godine, gdje se o tome dogovaralo 113 biskupa: P. PALAZINI, 1966., 263-265.

Ulomci ranoromaničkih greda iz Biskupije kod Knina, 11. stoljeće.

sadržaj Spasenja, jer svi zajedno iskazuju središnju zamisao veličanja crkvene ustanove posredstvom prvih nositelja vjere, najjačih posrednika ljudskom rodu na putu k nebu.⁵⁵ Odreda se, razmještajem i oblikom te ukupnim smislom u potanjem svojem određenju, vežu u služenje načelu *ad maiorem gloriam Christi*, što je ispunjalo vjerski svijet odmakle romanike satkan živim jezikom sve plastičnijih slika i slikovitijih znamenja. Otud im se svečani dojam ciljano prepliće s izričajima hijeratski ukočene teokratske vizije, kakvu dotadašnja djela sa svojom u konačnici ipak ujednačenom svrhom, nisu imala.

Naglašavajući temeljno jedinstvo spomeničkog sloja o kojem govorimo kao slijedećem nakon reljefa s kraljem, pretpostavljamo jasnije vremensko razdvajanje kakvo dosad uopće nije bilo obavljeno. Procjenom vrsnoće Krešimirova djela, već smo uznastojali dati idejne okvire pomaka na povijesnim razmedima druge i treće faze crkvene Reforme, koju je umjetnička riječ itekako slušala i slijedila. Uistinu je sa svojim članovima sloj skulpture iz kraja 11. stoljeća nedvojbeno bio usmjeren djelotvornijim razradama dogme, jer je i potekao isključivo iz eklesijastičkog programa koji se promišljenim suglasjem sadržaja i oblika plastičkog stvaralaštva doslovce nametao javnosti.⁵⁶ Otklonivši dvojbe o značenju vjere i položaju Crkve, odlučnije se okretao univerzalnim vrijednostima kršćanstva, pa je i raskorak stila pokazivao kako se kiparima više ne povjeravaju tek bilježnja spomena ili očuvanja traga nekog događaja alegorijskom predodžbom, čemu je uzorno poslužio reljef s kraljem u svojim naglašenijim crtačko linearnim razradama. Suprotno njemu, u usporedbi s malo mlađim djelima prikraćenom u plastičkoj živosti i uvjerljivosti nalik slici gotovo ikoničke naravi, nove skulpture sakralnog sadržaja učvršćuju vezu s najopćenitijim ikonografskim modelima, te su u matici djelovanja Grgura VII.⁵⁷ Zbog uvjerljivosti poruka koje nose pojačana im je likovna vjerodostojnost, plastički izražena nadimanjem volumena u posve osamostaljenim člancima jasnih i strogih, odreda centrično ustrojjenih kompozicija. Takve pak njihove izričajnosti mogu se smatrati suglasnima promidžbenim stremljenjima posve preobražene Crkve, pa ih valja istaknuti kao pokazatelje nadilaženja prijašnje faze kad drugim jezikom oblikovani rel-

⁵⁶ Sva su ta svojstva mahom naglašena u prikazima umjetnosti europskog zapada, vidi. npr. G. ZARNECKI, *Art of the medieval World*, New York, 1975., cap. VII-VIII. X. BARRAL YALTET, *I regni d' Occidente*. Milano, 1981. cap. I, te brojnim drugim djelima.

⁵⁷ Usp. P. TOUBERT, *Eglise et Etat au XI siècle: la signification du moment grégorien pour la genèse du l'état moderne* u skupnom djelu, bilj. 38. 9-22. W. ULLMANN; *The Papacy as an Institution of Government in the Middle Ages*, *Studies in Church History* 2, London, 1965., 75-101. i dr.

jefi nisu dokučili izražajnost simbolike s kojom se ovi uzdižu iz dogmatski nesumnjivo razvijenije ideološke podloge.

Ništa manje zanemarive nisu njihove oblikovne odlike dok su neprijeporno izdvojene iz predaja pleterne plastike, dotad više stoljeća neprestance održavane u hrvatskome podneblju. Nadasve se time slažu s početnim izbojima posvuda jednako određene romaničke skulpture koja - između ostaloga - stječe izrazitost realističkim popunjenjem zaobljenih volumena reljefa dok nadjačava i neizbježne plošne stilizacije. U tom pogledu se raspoznaje samostalni lanac radova, jasnije odvojen od prijašnjih negoli kasnijih dosega regionalnog kiparstva, no iznutra povezan i u malom broju primjeraka toliko zoran da im se zajedništva osmišljanja i ostvarenja čine uglavnom nepobitnima unutar ne samo obalnog prostora. Zajedničosti im još pojačava uklopljenost u oltarni namještaj starijih obrazaca, uvjetovanih nedavno ustaljenom liturgijom, što drugdje ne bijaše slučaj. Naime, nekoliko ih je s tegurija i pluteja tradicionalno ustrojelih *cancelli*, a manje s portala i čimbenika građevne oplata crkava. Ali su morfološke novine, na njima sredene, učinile da se hrvatska skulptura s proizvodnjom kamenog crkvenog namještaja konačno uključi u kolosijeke razvoja i postane ravnopravna europskim dosizanjima onog vremena.

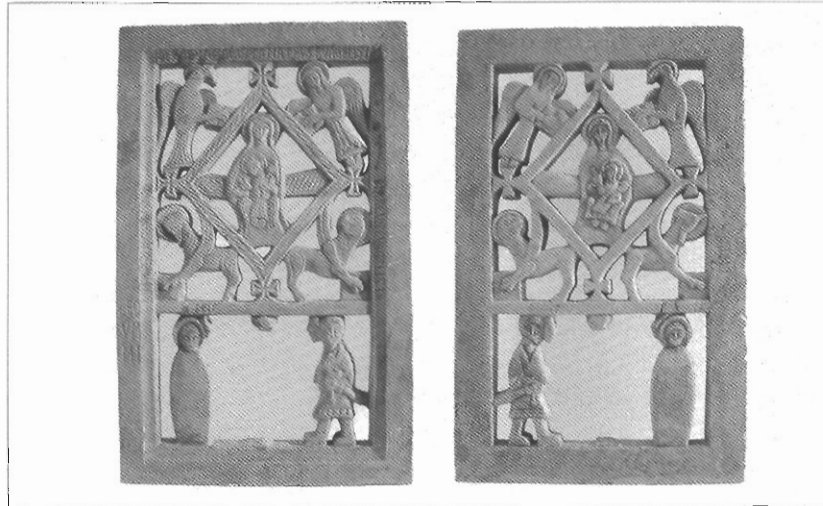
S obzirom, pak, na okolnosti najvjerojatnije izvornog smještaja glavine kiparskih izradevina u gradnjama iz Zvonimirova doba - u čemu se slaže većina istraživača koji su se njima bavili - moguće je da se radilo o majstorima strancima koji su dolazili u zemlju uputstvom same Crkve. Udovoljavajući duhovnoj klimi tada na snazi, naime, oni ispunjavaju više njezine negoli dvorske ili ikoje svjetovne narudžbe, te u datim općenitostima ništa ne jamči nastajanje djela u početku ili na kraju Zvonimirove vladavine. No na pragovima novog stila prihvaćaju se neke ustaljene norme iz tipologije namještaja (npr. održavanje i naglašavanje *tegurijuma* u sastavu visokog *septuma*), ne kočeći pravce daljnjih uzleta izraza. Smatrajući ih, dakle, djelima jednog povijesnog daha, trebali bismo ih odvojiti od ustaljenog ocrtavanja primorskih klesarskih radionica.⁵⁸ Pogotovo sa dosadašnjim njihovim označivanjima neće više biti moguće sjedinjavati djelatnost međusobno udaljenih obalnih i zabrdskih mjesta, tako da je nužno razlikovati djela srednjojadranskog prostora od onih na jugu ili sjeveru priobalja, jer ne podliježu istorodnim utjecajima dok raspolazu i samosvojnim područnim iskustvima. Brzo postižući zrelost svaka je sredina, naime, sa zalogom svoje baštine iz prethodnog doba sricala inačice istog jezika koji nadołazi silom duhovnog i kulturnog pokreta. Budući da ishode načelno datiramo u prijelaz iz 11. u 12. stoljeće, važno je naglasiti različitost njihovih predložaka, poglavito slikarskih (pretpostavljamo: također knjižnim slikarstvom utanačenim obrascima) i izravnije negoli skulpturalnih polazišta. Tako se nadasve s tim slojem

Druga strana lika ratnika na tranzeni iz Biskupje kraj Knina, 11. stoljeće.

⁵⁸ Prema I. PETRICIOLI, 1960. - Osim što se nužnim promjenama u njegovim diobama spomenika jasnije prati utemeljenost svekolike kasnije dalmatinske romanike u dosege 11. stoljeća, lakše će se obnoviti npr. razlikovanje južnojadranske skupine djela (Dubrovnik, Koločep, Boka Kotorska) od glavine srednjodalmatinske proizvodnje koja je u Zadru i Splitu (preinačivanjem ne samo unutrašnje opreme nego i obnovom portala), najživlje pratila duhovne i političke prilike popunjavajući stare crkve ali oblikujući na njima i nove zadatke. Povrh svega se očituje i bizantski import (osim u Splitu i na još dva maramorna djela s Raba - oltarna pala s Kristom na prijestolju, te kip sv. Mihovila u Lunu, možda s neke gradske grobnice) što znači još i otkrivanje dodata s Venecijom te nadilazi raspone koje smo uzeli u obradi grade

Dvije strane figuradne transene iz Biskupije kraj Knina, 11. stoljeće.

utanačuje snaženje mikroregionalnih predaja i težnji, bez obzira što sve podilazi internacionalizaciji umjetnosti dozrijevajuće romanike.

U biti se pokazuje kako su radovi uobičajeno gledani unutar vrlo teško sklopive "zadarsko-kninske skupine" s ostalim istodobnima suglasni po kulturnim simbiozama razdoblja. Čak je razvidnije da niču iz objedinjavanja zapadnih i istočnih likovnih spoznaja na razini koja se općenito na Jadranu obistinjavala u zametku razvijenog srednjeg vijeka, otpočevši s uspjesima Krešimirova doba.⁵⁹ Stoga to doba i smatramo važnim po razlazu s isključivo pleternim tehnikama, te prelomnom vezivanju na matične struje romaničkog govora. Osim što će se njegovim nadograđivanjem u jeku 12. stoljeća suvislo baratati s mjesnim iskustvom područja, lakše će se koristiti poticaji iz oba na Sredozemlju ključna umjetnička kruga, bez obzira jesu li stizali izravno ili preradivani kroz apenijska rešeta. Postojali su, doduše, i izravniji upadi izdaleka, čitko uvjetovani političkim gibanjima, pa će o njima trebati voditi posebna računa. U tom smislu nezaobilazan je susret sa stečevinama široko uzetog sjevera o dolasku Arpadovića, kao i oživljavanje dodira s Bizantom tijekom obnove njegova uplitanja u upravu nad gradovima. Ali se glavnina kiparskog rada tijekom stoljeća što je slijedilo nakon Krešimirove, te zasebne Zvonimirove faze u razvoju umjetnosti, zasnivala na razradi dublje ukorijenjenih, čak antičkih uzora barem u vodećim gradovima, ili pak bizantskih, pojačanih na južnom i sjevernom kraju jadranskog bazena.

Svi dostupni i s raznih strana prikupljeni podatci o navedenim skulpturama s kraja 11. i početka 12. stoljeća u korijenu tih promjena potvrđuju da su pripadali spomenicima nastajućim nakon smrti Petra Krešimira IV. Zaokružujući izričaje plastičkog stvaralaštva, osnovno je da su potvrdili raskid s tehnikom pletera koja je na reljefu kralja s pridruženim mu djelima bila još nazočna, pa po tome pripadaju naprednijem dobu. Slijedom prilika u njemu čak dokidaju ono stapanje crkvenog obreda i dvorskog ceremonijala, što je zadnje izboje podastrlo na reljefu o kojem govorimo kao djelu tijesne sprege ujednačeno uvažvanih polova *Regnuma* i

⁵⁹ Ta se sinteza jasnije prepoznaje u slikarstvu (I. FISKOVIĆ, 1984. i 1997.) ali nas to jako i ne buni budući da reljefi prvog punog sloja romaničkog kiparstva. Damaacije uglavnom pokazuju ovisnost o tom mediju, slijede njegove ikonografske predloške, a ostvaruju i određene likovne efekte poznate sa slika, pa su oslanjanja na struje bizantizirajućega daha, već urasle u južnoeuropska katolička tkiva, potom bila lako ostvariva. No u svakom slučaju se reljef s Koločepa izdvaja od ostalih s svojim stilizacijama predkomnenskog stila.

Sacerdotiuma, priznavanih dijelom europskog Zapada, a u Hrvatskoj odmjerenih prilikama domaćeg života. U suprotnosti s time, kiparske spomenike na koje smo se zadnje osvrnuli, preostaje uputno vezati uz razvojni ritam 12. stoljeća kad su nastupili uvjeti umjetničke potražnje dosta različiti od dotadašnjih.⁶⁰ Već smo, uostalom, i kazali kako su oni svojim plastičkim jezikom srodniji ishodima daljnjeg razvoja kiparstva, koje još plodnije prati posljedice u svim vjerskim i životnim pitanjima otada zacrtanog nastupanja crkvenih tijela. U prilog učvršćenju nekih pretpostavki s kojima smo razlistali te međuovisnosti društvene i umjetničke prošlosti južnohrvatskog prostora, opet se vraćamo događajnoj povijesti na koju su se i dosad mnogi pisci o reljefu pozivali, a koja nama još više govori s obzirom na prilike u doba Grgura VII.

*

Godine 1076., dakle, bio je u Solinu, nedaleko metropolitanskom Splitu, papinski legat Gebizon okrunio Dmitra Zvonimira za kralja Hrvatske i Dalmacije. Došavši iz Rima, svečano kako se običavalo, predao je od pape poslana žezlo i krunu, te zastavu i mač uz obećanje za zaštitu. Uzvratno je dotadašnji hrvatski ban iz Slavonije u crkvi Sv. Petra položio prisegu u kojoj povjesničari prepoznaju obrazac feudalnoga ugovora o vazaistvu pa i naznake promjena u društvu.⁶¹ Zato se uz prve nadarbine obvezao pokorno služiti Svetom ocu plaćati danak, što stubokom mijenja političko-pravna stanja države na unutrašnjim i vanjskim razinama upravo onako kako ih sam taj čin ocrtava. Očito se novi vladar podržan od nekih društvenih skupina obratio čelniku Crkve koji mu je jedini mogao dati kraljevski naslov i tome pripadajuća prava, a zauzvrat pružio jamstva mira i poštivanja crkvenih nadležstava u istočnojadranskim krajevima. Posebice se dalmatinsko-hrvatsko kraljevstvo time priklanja Rimu na način koji - istini za volju - ne određuju ovdašnje prilike ili htijenje Zvonimirovo, nego nova ponašanja što kreću iz papinske države i politike, a on im se povinjava. Sadrži ih posljednja rečenica iz zapisane svečane izjave u trenutku krunidbe: "*Vjerno ću čuvati kraljevinu koju, gospodine Gebizone, iz Tvojih ruku primam i neću nikada ni na koji način papskom prijestolju otimati ni nju ni vrbovno pravo na nju*".⁶²

Korjenite su promjene na najširem planu kršćanske prošlosti uvjetovane dolaskom pape Grgura VII koji vrlo energično na sam vrh dogmatske oštrice uzdiže težnje Reforme. Pri tim i takvim prilikama čini se očito - da je novoustoličeni hrvatski kralj imao malo stvarnih i ideoloških podloga vezivanju uz lik *Rex justus*. Ustvari, taj se pojam prema Grgurevim pravnim osmišljenjima tekućeg života (a upravo zbog motrišta iznijetih ovdje uz prvotna objašnjenja ikonografske teme) nije više pridavao osobama svjetovnih vladara, tj. zakonitih regionalnih kraljeva.⁶³

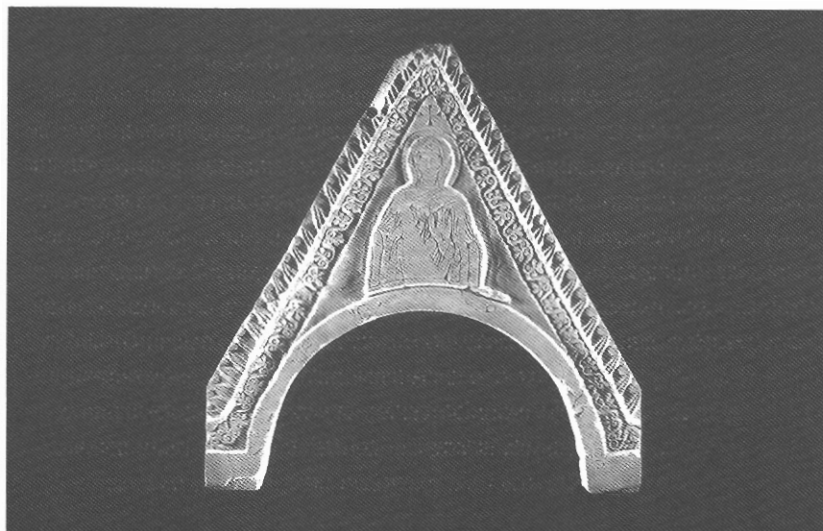
⁶⁰ Usp. J. BELAMARIĆ, 1996. Za vrednovanje razvoja u širem prostoru Jadrana korisno je pogledati i spomenike istarskog kiparstva, posebice još i radove iz arheološkog muzeja u Akvileji, koji potječu iz 11. stoljeća te su nam u komparaciji zanimljivima po formalnim i ikonografskim razlozima.

⁶¹ O tome spram ostalima: F. ŠANJEK, Zvonimirova "zavjernica" u svjetlu crkveno-političkih odrednica grgurovske reforme, *Zbor. "Zvonimir"*, 1997, 27-36.

⁶² Navođ prema F. ŠANJEK, 1997. Usp.: ISTI, Crkva i kršćanstvo, Rano doba hrvatske kulture, *Hrvatska i Europa I*, 1997., 231-232.

⁶³ Vidi bilj. 3 i d. Znakovito je, međutim, da su papini legati već i prije dolazeći u Dalmaciju uzimali ulogu sudaca pri nekim ne baš isključivo crkveno-pravnim stvarima: V. FORETIĆ, 1956., za Majnarda, a za Gebizona: *CD I*, 114. Opširnije i L. MARGIĆIĆ, 1997., 253-273.

Zabat oltarne ograde s reljefom Bogorodice iz Knina, 11. stoljeće.

Papa je sve njih u granicama svojega Svetog carstva držao pukim upravljačima teritorija kakvi posebice nisu smjeli biti veličani u svetištima, niti slavljani od Crkve koja izravnije preuzima sve odgovornosti povjerene joj s Neba prema dogmatski sve strožim učenjima. Nova je doktrina papinske monarhije - drži se - to naprosto odbacila, te se također i prema tome dižu ozbiljne zapreke datiranju našeg tematski jasno odredivog reljefa u posljednju četvrtinu 11. stoljeća.

U njezinu pak trajanju, naime, sam je papa odlučivao u kojem će se obliku razvijati uprava područnih državnica kojima on ugovorno, dakle ne i protivno volji samih vladara kojima je zacijelo nadmoćan, biva jamac pravne zaštite pa i svega nalik "međunarodnom priznanju", što se u nas gdjekad rabi kao gotov termin. Dakako, držeći ih u sastavu vjerskog patrimoniuma kojem je prvi i zadnji sudac poglavito sv. Petar, tj. rimska Crkva koja ga je na zemlji naslijedila, kako se iznosi i u frazi iz Zvonimirove zavjernice: *Božjom milošću i darom apostolskog prijestolja kralj, od ovoga trena unaprijed ću biti vjeran sv. Petru i mojem gospodaru papi Grguru...* Tome se još dodaju obećanja za ponašanje u znaku podređivanja, od čuvanja svega *što god su u ovom kraljevstvu odredili ili budu odredili bilo Apostolska stolica bilo njezini poslanici* (kojima se daje i stalni gostinjac na Vrani), do plaćanja uskršnjeg tributa svake godine u iznosu od dvije stotine bizantskih dukata! U sklopu toga dogovora sagledavaju se upregnute težnje Rima prema katoličkom prostoru istočnog Jadrana, koje jasno osvjetljava gotovo istodobna dodjela krune hrvatskom vladaru Zvonimiru u Solinu i humskome Mihajlu, valjda u Stonu. Naravno, time je svjetovna vlast stavljena u položaj svjesnog dužnika, a rimska kurija nije imala ni prohtjeva uplitati se u njihovu upravu, već je samo učvršćivala svoju ustanovu kao vrhovnu. Takvi nam čini, uostalom, dokazuju napor ali i uspjeh Rima u sprječavanju ustaljivanja utjecaja Bizanta, koji je bio opet posegnuo prema ovdašnjim predvorjima Zapada.⁶⁴

Istim činom novi je vladar Hrvatske i Dalmacije dobio međunarodnu potvrdu svoje vlasti od jedine društvene snage koja mu je onda to na

⁶⁴ G. OSTROGORSKI, 1959., 327. Svejedno ne bi trebalo u tom snišlu smatrati odlučnima zamjetljive crte bizantizirajućih shema u kiparskim djelima s prijelaza iz 11. u 12. stoljeće.

Sredozemlju, a i u čitavoj Europi mogla izdati. Za uzvrat posvjedočenju oslanjanja na duhovni i politički poredak Grgura VII., Zvonimir je prinio u vlasnost apostolskoj stolici bogati samostan Sv. Grgura u Vrani sa značajnim blagom.⁶⁵ Mjestimice se drži da je u zavjet položio čak i hrvatske kraljevske krune, a nema sumnje da je predajom samostana omogućio novu strategiju papinstva u ovim prostorima, pa mu i to valjda nametnuše crkveni ljudi koji su u mnogome vodili igru. Zato s raznih točaka slabe izgledi da bi se takvog vladara slavilo punom slikom u nekom svetištu, jer ona postajahu mjesta i prostori obuzeti svojom snagom pa nije bilo pristupa ikojim mogućim takmacima. Nadasve je to pokazala ikonografija kao i formalne odlike reljefnih skulptura koje smo osvjetlili na namještaju todobnih južnohrvatskih bogomolja podizanih na raznim mjestima u ime ostvarivanja potpunijeg nadzora Crkve nad tim prostorom. Već se u njihovu razmještaju osjeća drugačiji odnos snaga, no nema sumnje da je shodan onome osjećanju probojnosti što ga figuralna plastika utjelovljava.

Međutim, upada prethodno u oči koliko su podatci o zbivanjima oko Zvonimira iz vjerodostojnih zapisa različiti spram vrelima o počecima Krešimirove vladavine. Njih tako izričitih iz sredine 11. stoljeća i nema, iako se iz rijetko preostalih naziru osebujnije kakvoće vladarske mu osobnosti što smo pokušali ocrtati. Budući, pak, da iz šutnje izvora o njegovu ustoličenju ne smijemo izvlačiti nikakve zaključke, sredenosti novih stanja - što nas za kontekst likovnog stvaralaštva ponajviše zanima - uviđamo posredstvom dopisivanja obaju kraljeva s autoritetima katoličkog Sredozemlja, tj. s rimskim prvosvećenikom koji je i prije posredno osvjeđavao hrvatskim kraljevima zakonitost prijestolnog položaja.⁶⁶ Na toj liniji vidimo izvore vezane uz Dmitra Zvonimira bitno drugačijima od onih navedenih oko Petra Krešimira.

Naime, u pismu kojim potvrđuje odluke pokrajinskog sinoda Aleksandar II. se 1062. godine bijaše obratio prvo kralju (doduše, ne imenovavši ga), a potom područnim biskupima kao drugima po redu. Premda je ponavljanjem utanačio odluke prije održanog sinoda, po toj obazrivosti i isticanju važnosti svjetovnog pola, kao da sve poprima oblik preporuke o ponašanju u crkvenim stvarima i mijenjanju starih običaja. Nalikuje gotovo svojevrsnom blagoslovu provincijalnoj upravi odgovornoj za red u državi, a upućenom iz središta koje se ne postavlja mnogo jačim ili višim.⁶⁷ Tek s punim poštovanjem zatečenih stanja i uopćenim priznavanjem nadležnosti starih svjetovnih ustanova, dakle, rimski papa uzdržava red običaja i pravila u onodobnom političkom pa i vjerskom saobraćanju.

⁶⁵ Vidi. *CD I*, 109, raspravljana u većini ovdje navodenih djela. Iz darovnice vranskog samostana moglo bi se nazrijeti kako se papirskim legatima, koji tada općenito i posvuda dobivaju sve jače ovlast: osigurava i trajnije boravište u zemlji koja se posredstvom kraljevih riječi podvrgava Rimu u mjeru kakva P. Krešimiru ne bijaše bliza. Budući da *monasterium S. Gregorii* na Vrani ili uokolo nje uistinu nigdje nije zasvjedočen kao benediktinsko staro sjelo (I. OSTOJIĆ, II, 235) slobodno je pretpostaviti da je postao više od običnog gostinca možebitnim poklisanima iz prekomorske kurije kojima je taj položaj itekako vrijedio. Od blizine lučkih mjesta Biograda i Zadra te Šibenika, čak je više pogodovala otvorenost putova i terena prema unutrašnjosti, što će i daljnja povijest izložene postaje prilično dokazati.

⁶⁶ Pismo Aleksandra II. vidi: Dok. 67, J. STIPIŠIĆ - M. ŠAMŠALović, *CD I*, 1967., 94 (usp. u pogl. VII). U cjelini događanja valja ipak zapaziti da rimski poslanik priznaje proceduru s kojom je prije prijema vladarskih znamenja hrvatski kralj bio jednostavno izabran od svojeg naroda i klera (N. KLAIĆ, *Izvori ...* 68-69), što bi usporedbom s pozivanjem rođovskih glavara na zakletvu pri izboru Krešimira (vidi bilj. 11. u pogl. VII. s tekstom na koji se odnosi) odavalo određeno poštovanje ovdašnjih pravnih običaja iz svjetovnih sfera.

⁶⁷ Usp.: N. KLAIĆ, Pobjeda reformnog Rima na Jadranu za pape Grgura VII. *Vjesnik Hrvatskog arhiva Rijeka* 28, 1981., 147-202. Šire još prije: A. FLICHE, Gregorio VII ed i principi temporali, cap. IV, u: *Storia della chiesa vol VII*, 1972.

Zabat oltarne ograde iz crkve
Sv. Mibovila na Koločepu, 11. stoljeće.

Naprotiv, solinska isprava iz 1076. godine (inače jedino sačuvano izvorno izravno pismeno zasljedovanje krunjenja jednog hrvatskog kralja) jest Zvonimirova obveza uručena opatu Gebizonu za samoga rimskog papu s izričitim navodom da će "slijediti bez ikakvih izmjena sve naredbe primljene od njegove svetosti". Po tome je i nazočnost rečene Svetosti u ovim krajevima zajamčena u obliku koji prije ne bijaše ostvariv, te su se posljedice morale osjetiti. Sve manje je, naime, bilo izgleda za mogućnost zaobilaženja priznavanja vrhovnog autoriteta rimskog prvosvećenika kao "Božjeg izaslanika".⁶⁸ Zakrilijene time Dalmacija i Hrvatska zajedno postadoše prostor otvaranja razvojnih pravaca koji označiše zanemarivanje predromaničkih uspomena i ubrzanje prijanjanja na romaniku koja se širila izvana uz podstrek političkih uprava podređenih Crkvi.

Takva gledanja potkrepljuje nezaobilazni podatak da je papa Grgur VII osobno tri godine nakon Zvonimirova ustoličenja jednom prilikom izvijestio o uspostavi svojeg kraljevstva u Dalmaciji.⁶⁹ Na neki način i održavanje crkvenog sabora 1078. godine u Ninu, na tradicionalno hrvatskom teritoriju, a ne u metropolskom gradu Splitu, pa još neki znaci promjena kao da svjedoče jači probitak rimske vlasti na ustrb prijašnjih ravnoteža svekolikog društva. Sve nas to i zanima jer bez poteškoća nalazimo odraza u govoru likovnog stvaralaštva, koje se odvaja od predaja kao okosnica općih samosvojnosti i prepušta valovima življih vanjskih utjecaja. U susretu s njima slabi vjerojatnost kako izrade spomenika s likom kralja Zvonimira, tako i njegova postavljanja u splitskoj katedrali.

Razmjere Zvonimirova priznavanja podložnosti produženoj ruci pape Grgura VII., uostalom, na svoj način pokazuje i slijed darovanja koja on sam možda potiče, a zasigurno obavlja u korist Crkve. Čak i pritom - reklo

⁶⁸ F. ŠANJEK, Povijesno-pravne pretpostavke grgurovske reforme. Zbor. "Zvonimir", 1997., 27-31, s novijom literaturom.

⁶⁹ Papa Grgur VII., naime, piše 1079. godine istarskome knezu Vecelinu: "...quem in Dalmatia regum auctoritas apostolica constituit. F. ŠIŠIĆ, Priručnik izvora, 273.

bi se - nakon krunidbe pod paskom metropolije, postupno se razdvaja od Splita i neposrednih područja nadbiskupskog utjecaja, jer zacijelo tu više ne može imati odraza. Već na početku izvršeno ustupanje vranskog samostana naznačuje potiskivanje starih redovničkih zajednica i uvažavanje globalne strategije Rima okretane unutrašnjosti katoličkog jugoistoka, pri čemu je ovaj položaj kao veza s kopnom bio izuzetno prikladan (kako će dokazati slijed njegova razvoja).⁷⁰ S druge je strane manje značajno čak i kraljevo praćenje u svojstvu jamca privatnih darivanja i davanja inim samostanima, negoli osobno njegovo predavanje starih i novih lena ili dobara splitskoj crkvi.⁷¹ Pojedini tovrnski čini svakako potvrđuju pravce interesa, uz napuštanje dotadašnjih kraljevskih postaja diljem obale. Uzvratno se iz niza usporednih, a istoznačnih postupaka, kao i širokih poteza papinske kurije prema slavenskim krajevima na jadranskom primorju, sagledava postupnost težnje za dominacijom u naznačenim značenjima i međama, te uspješnost obistinjenja ostalih nakana i koraka.⁷²

Prostor koji je prijašnja dinastija smatrala svojom pa i nacionalnom državnom kolijevkom, zacijelo je bio opterećen njihovim uspomnama, ali to nije smetalo novome kralju da žarišta njihova slavljenja prepusti Lovri u posjed već na ninskome zboru.⁷³ No, Solin u geomorfološkom smislu donekle zatvoren (što valjda bijaše jedan od povoda prijašnjim kraljevima za utemeljenje dvorova i čašćenje uspomena predaka u zatišju) i spram Splitu preblizu, te slabo izložen dinamici životnih protoka na Jadranu, valjda nije odgovarao strategiji Crkve u naponu. U to doba zacijelo je već nadživio početno poštovanje više nego vrijednu vezu sa starokršćanskim osnovama stožernih ustanova srednjeg vijeka. Zbog toga Crkva posredstvom Zvonimira lakše poseže širenju u drugim smjerovima, pa podržava i gradnju katedrale u Kninu, dajući time znak smanjenja njegova utjecaja na uzmorske gradove.⁷⁴ A kako se to pak tako zgodilo, ipak ne bijaše prouzročeno njegovom krivicom, osobnim vladanjem ili promišljanjem stanja samoga kralja. Više se radilo o općim okolnostima, među kojima svoj udio ima pojava stranih političkih čimbenika na Jadranu, kojima se stara središta spremno okreću, svaki barem naizgled čuvajući svoju općinsku samostalnost. Rekli bismo da je svemu tome pridonijelo i razvidno slabljenje hrvatske države nakon povlačenja Petra Krešimira pod

Reljef grifona na ulomku zabata, Solin - Majdan, 11. stoljeće

⁷⁰ O samostanu u zbivanjima s kraja 11. stoljeća: M. GRGIĆ, *Benediktinski samostan u Vrani: Radovi instituta JAZU u Zadru 18, 1971.* 193-205. Uloga pak templara kao čuvara puteva osvjetljava u razvoju ovoga mjesta J. KOLANOVIĆ, *Vrana i templari. Ista.* 207-225.

⁷¹ D. FARLATI, III, 148, 156, na kraju čitavu cetinsku župu s pravom na sve dohotke: 149. Usp. *CD I.* 110, 125, 126. i d. Osobito se za nimaljivim čini da se Zvonimir, nastupajući s oprezom prema Trpimirovićima, kruni u njihovoj solinskoj bazilici, a u ninskome sjedištu njihove biskupije predaje kraljevske posjede splitskoj crkvi. Ne bi stoga trebalo isključiti vjeru da se tako obavilo svjesno po uputama iz Rima koji preuzima sve u svoje ruke, pa to pokazuje upravljajući kraljevim ponašanjem, čak izborom mjesta za prisege i iskaze vjernosti u ime dokazivanja trajne poniznosti i posvemašnje podložnosti. U tom smislu većina pisaca ističe da je i Šuplja crkva u kliškoj župi: Lj. KARAMAN, 1936, *itd.*, dok je granica išla rijekom kojoj je crkva na sjevernoj, dakle drugoj strani. Iznimno piše I. PETRICIOLI, 1983., 24, da je Zvonimir 1076. godine došao da se kruni u *Salonitana basilica sancti Petri*, otvarajući mogućnost njezine nalaženja unutar zgrada grada Splita.

⁷² U to ubrajamo davanje palija dubrovačkom nadbiskupu, priznavanje na krunu Milužu humskega itd. iz osmog desetljeća 11. stoljeća, a prema navedenim zbirka vrela i pregledima hrvatske povijesti. Sukladnog se značenja čini i zakletva hrvatskog biskupa splitskom nadbiskupu već 1074. godine *CD I.* 300. Usp. M. BARADA, *Prilozi kronologiji hrvatske povijesti, Rad JAZU 311.*

⁷³ F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića*, Zagreb, 1944. Noviji pregled razdoblja s većinom i nama zanimljivih upita daje N. BUDAK, *Hrvatska u previranju (1075.-1105. g.)* 1994., 111-121, s uputnim naslovima: "Raskid s Trpimirovićima", "Zvonimirova savezništva" i "Naznake rasula".

⁷⁴ Tako se smatralo odavno: TOMA ARHIDAKON, *Kronika*, pogl. XVII.

Zabat s prikazom *Maiestas Domini* na Sustjepanu u Splitu, Knin, 11. stoljeće.

određenim pritiscima s njezina kormila. Zato se i ikonografija reljefa sačuvanog u splitskoj krstionici čini prikladnija dobu treće negoli zadnje četvrtine 11. stoljeća, kad je kurija pokrajine s Lovrom na čelu morala strože prionuti papinskim odredbama.

Neophodno je u vezi s time dometnuti kako je Petar Krešimir IV. kao štovaniji u životu Crkve samostalno dočeljavao slobode samostanima i u gradovima, dok je Zvonimir poslušnički, kako već prilike nalagahu, to pravo prepustio papi koji u tom pravcu, mimo njega, slijedi neke odluke pokojnog Krešimira. No njegov ugled i ulogu, općenito ravne naslovu *pater et filius Ecclesiae*, kakve su značenjski imali njegovi suvremenici diljem Zapada prije uprave Grgura VII., novi kralj nikako više ne sustiže.⁷⁵ Dok nam se, dakle, utjecajna moć Krešimirova i u poljima crkvenog života čini neprijeporna, promjene u ponašanju glavara dalmatinsko-hrvatske crkve kao zastupnika prava i vlasti one rimske, mogu se inače zamijetiti na širem planu njegova djelovanja. U tom pogledu Lovre Dalmatinac zacijelo nije imao poteškoća, jer je otprije - primjerice - nosio naslov primasa istog onog teritorija ili društveno-političkog ustrojstva kojim se ponosio dinast mlade države.

Iza te podudarnosti formalno-pravne naravi, što se bilježi u više pisanih vrela, vrlo lako se otvarahu polja utjecaja, pače sve jača s nestajanjem Petra Krešimira kao nositelja primata u hrvatsko-dalmatinskom kraljevstvu, koje je on takvim bio stvorio. No, daljnjem jačanju Crkve najvjerojatnije su smjerala opća tadašnja uzdizanja apsolutnog autoriteta "rinskog biskupa" i njegovih sufragana, pogotovu kad je u osmome desetljeću 11. stoljeća došlo do razdvajanja papinstva i benediktinaca posebno u Monte Cassinu.⁷⁶ Općenito su, dakle, u približavanju kraja stoljeća raskidane veze koje su - kako držimo - prethodno, odnosno prvobitno dale poticaj osmišljenju, a i idejno opravdanje našem reljefu.

⁷⁵ Posebice od vladara saksonske dinastije snaži teza o *bratstvu svećenika i vladara*, jer je potonji uzvišeni čuvar Crkve i religije: R. MORGHEN, Il mito dell'impero medievale, *Ricerche religiose XIX*, 1948., 185-212. ISTI, Ottone III "Romanorum imperator servus apostolorum", *Settimane di studio Spoleto III*, 1958. Međutim u doba Grgura VII. izbija *očinstvo svećenika* nad vladarom kao pojava općeg značaja: P. E. SCHRAMM, *Studi Gregoriani II*, 404 i d, što je razgovjetno i kod nas u odnosu Lovre i Zvonimira.

⁷⁶ O razdvajanju papinstva i montekasinaca između ostalih R. FALCO, Il particolarismo medievale, *La Santa Romana repubblica*, Napoli, 1958., 213-236. Smijemo naznačiti da tome slijede događanja i u Hrvatskoj prema izlaganjima D. FARLATI, III, 276, s pozivom na odluku rimskog koncila iz 1121. godine kao i na pretpostavku o preuzimanju samostanskih prava i imanja od strane biskupija na svom terenu.

Sve što smo izložili o prilikama crkvene povijesti i stanjima na istočnojadranskom prostoru u posljednjim desetljećima 11. stoljeća u biti se protivi dvjema dugo podržanim tezama o znamenitom djelu regalne ikonografije. S jedne strane uvid u vladavinu Grgura VII. potire mogućnost pojave *Rex justusa* u bilo kako razvijenoj inačici na crkvenom namještaju izrađenom u to doba. To umah isključuje sve pokušaje viđenja kralja Dmitra Zvonimira na reljefu, a priključuje se zaključivanju da on zacijelo ne bijaše onaj kojega bi Crkva dopustila prikazati s podignutim križem kao trijumfalnim znamenom svoje ustanove.⁷⁷ Za ovoga kralja, nadalje, bile sasvim su slabe mogućnosti prikazivanja u Splitu, i to baš u stolnici, jer se od ondašnjih kraljeva kao stožera vlasti nije moglo očekivati svakodnevno predložavanje u takvu okruženju. Budući da nijedna isprava izdana u gradu tijekom vlasti narodnih vladara, naime, nije označena imenom hrvatskog kralja, neminovno je u istom prostoru računati na politička ograničenja također dvojice posljednjih i najprodornijih.⁷⁸ Zajedno usmjerena, a u biti neujednačena korištenja nedostatno izričitih podataka o reljefu od strane brojnih tumača, jesu i kočnica uvjerenju o izvornom mu postavljanju u Splitu. Ustvari je rasprava u toj križaljci dovedena do međusobnog isključivanja osnovnih postavki, jer smo mogli pokazati ne samo kako Zvonimir nije bio u položaju išta ostvariti unutar crkvene metropole i urbane jezgre gdje nadbiskup bijaše najviša vlast, nego posebno nije više mogao koristiti sadržaje iz sprege države i crkve kojima se je služio, pače ih i promicao njegov prethodnik Petar Krešimir IV.

Sučeljavanja u znanosti na tim razinama ipak nisu otvoreno izražena, pa je tim jača opasnost od pojednostavnjivanja ili prebrzog prolaženja kroz gradu bez izravnih naznaka o spomeniku. Zato se čini još nužnim razotkriti prednosti s kojima je vladavina kralja Krešimira u trećoj četvrtini 11. stoljeća, omogućavala srodna ostvarenja u mjestima gdje se inače - pokazali smo uvodno - tražilo ishodište reljefu. Zacijelo, duga kolebanja na rečenim pravcima izaziva nedostatna proučenost istorodnih umjetničkih radova, mnoštva kamenih rukotvorina iz tih središta, što je nemoguće nadoknaditi u jednome mahu.

Međutim, očitavanju odnosa između Splita i Solina, odnosno između kraljeva Petra Krešimira i Dmitra Zvonimira, prepreku čine donekle uvriježena, a pogrešno vođena uvjerenja o spomeniku kojemu poklonismo znatnu pozornost. Nije teško spoznati, naime, da se većina teza koje ističu kralja Dmitra Zvonimira kao glavnog lika na mramornom reljefu u bilo kojem vidu, zacijelo oslanja na golu auru koju on uživa kao navodno

⁷⁷ Predani istraživač problematike R. MORGHEN, *Gregorio VII*, Torino, 1945., potanko razlaže kako taj papa razlikujući moć crkvenih dostojanstvenika od svjetovnih po njihovoj ovisnosti o volji neba, ne priznaje pravih ni pravednih vladara izvan redova uglednih službenika ustanove Rimске crkve - posebno 199, 228 i d. Slijedom takvih i ostalih ovdje navodnih pisanja, neusvojivim zbog oprečnosti držim mišljenje T. MARASOVIĆ, *SHP 1997.*, 54, gdje u okviru odgovora na moje isticanje navedenim zbivanjima starijega kralja Petra Krešimira IV. u vezi s reljefom, zaključuje da je u Splitu *ploče oltarne ograde koje su naknadno upotrijebljene u kriptonici, dao postaviti nadbiskup i metropolit Loure prigodom Zvonimirove krunidbe, možda u povodu sinoda 1075. god. ili nakon same krunidbe povjerivši izradu tih reljefa istim majstorima koji su radili ogradu solinske bazilike*

⁷⁸ Iako već sredinom 13. stoljeća TOMA ARHIĐAKON, *Kronika*, 1977., XIII, 43, urbana središta na obali smatra sastavnim čestim kraljevine Hrvatske i Dalmacije još od Držislava, što se održava do Krešimira, a zatim jača razvoj komunalnih autonomija, pa se postupno mijenja politička slika

Dio dovratnika s likom Stefana.
Knin, 11. stoljeće.

posljednji narodni vladar. S obzirom na to da se s njegovom smrću - prema istim nekoć proširenim zabrudama, odnosno površno vrlo raširenim mišljenjima - ugasilo hrvatsko kraljevstvo, gotovo neminovno se težilo naći spomenički trag ili neki biljeg toga vladara samoga kralja u gnijezdima njegova ustoličenja; bilo u Solinu kao "kolijevci nacionalne prošlosti", bilo u Splitu kao sjedištu "njegova duhovnog oca".⁷⁹

Nasuprot tim gledištima, mi se vraćamo linijama po kojima se doba Zvonimirovo očito prepustilo novim vodstvima umjetničkog razvoja koja su raskidala sponu s dugovjekom kamenarskom proizvodnjom dalmatinskog podneblja uvodeći moderniji izraz. Taj će označiti zadnju fazu rane romanike, iskorak ka zrelim oblicima kiparstva na način koji nipošto ne izrasta iz regionalnih stečevina, nego barata s podukama stranog podrijetla. Može se doznati i bez udubljivanja u srž problema, da ga je najvjerojatnije poticala sama Crkva, kao snaga koja je u Hrvatskoj većinu izričaja preuzela u svoje ruke. Naime, većina dijelova tada nastalih iz opreme svetišta, čini se izravnije nadahnuta sa zapadnih polja razvoja likovne kulture, te progovara morfologijom koja svjedoči potpunost stilskih obnova.⁸⁰ Naprosto dokida dvoplošnu obradu kiparskih izradevina i s njome povezani jaki linearni izraz u kojima je sročena predromanička kiparska baština. Zato uvid u prosjeke kiparstva s kraja četvrtine 11. stoljeća posvećma slabi mogućnost priključivanja solinskog reljefa Zvonimirovu dobu.

Protivno tvrdnjama o tobože jačem stupnju povezanosti samog Dmitra Zvonimira za splitsku Crkvu pod pastoralom nadbiskupa Lovre, valja još naznačiti da je država, koju je preuzeo, već gubila snagu prethodno stečene homogenizacije pošto je on potekao iz roda izvan nacionalne dinastije.⁸¹ Svejedno je postao punim vladarem Krešimirove stečevine, pa bio - drži se - i neposredni gospodar dalmatinskih gradova. Uпитno je, doduše, nije li za ikakvo učinkovitije provođenje naslovne uloge dobio ili uopće tražio privolu od crkvenih tijela i ustanova s obzirom na neotklo-njivu ulogu biskupa u tim središtima, kao i težnju Rima da u potpunosti nadomjesti vrhovništvo Bizanta. U zabilježenim malobrojnim poslovanjima kralja unutar tih središta, razumljivo mjesni prelati bijahu u njegovoj sviti, te su veze neosporne. Neki događaji pritom svjedoče kako je i u nas - prema općim postavkama - u doba Grgura pojačano poistovjećivanje značaja civilne vlasti i dijeceze, pa su crkvinari i građani zajedno birali poglavare općine-civitas, koji kao *defensori* odgovaraju za grad i ljude u njemu. Iz toga bi nedvosmisleno trebalo uslijediti da je tijekom svoje vladavine Zvonimir pokazivao slaba zanimanja za dodir s urbanim sredina-

⁷⁹ Većina povjesničara tu pomalo već otrcanu konstataciju uzima kao dokaz njihove prisne povezanosti. Vjerujem, međutim, da je to prije potvrda kraljeve podložnosti nadbiskupu koji u tadašnjoj društvenoj hijerarhiji zauzima viši položaj - usp. *La lotta tra Sacerdozio e Regno*, cap. XIII. u: R. MORGHEN, 1974. posebno 18 i-185, pa zasluzuje naziv *dubovnoga oca*, figurativno mišljen. Početno već svaki je kralj, a naročito Zvonimir u okolnostima svojeg podizanja na prijestolje, bio posvajan kao sin rimske crkve - o tome potanko slijedi kao primjer upravo Henk II. vidi. W. ULLMANN, 1962., 253-261, pa se i ovdašnji vladar, službeno i propisno, a nipošto privatno ili osobno, odnosio prema njezinom nadležnom poglavaru kao prema pociću. Uostalom, ta se fraza u našim listinama ponavlja u drugim primjerima dodira između uglednih svjetovnjaka i viših svećenika. Vidi *CD I*, 56

⁸⁰ Tako i J. BELAMARIĆ u *ELU II*, 1996.

⁸¹ F. ŠIŠIĆ, 1925., 581.; N. BUĐAK, *Hrvatska društva u 11. stoljeću*, *Zbor. "Zvonimir"*, 1997., 207-212. Zasigurno se, dakle, može naći prilično protuargumenata tezi o smještaju Zvonimirova prikaza u stolnici Sv. Dujma, kako ju je - izgleda - prvi bio formulirao M. ABRAMIĆ, 1929. (bilj 37 u pogl. I).

ma obale i njihovim tradicijama, iako je koristio puni naslov *rex Croatorum et Dalmatorum* i slične (poput Krešimira IV.) na spisima dvorske kancelarije načelno suglasne prijašnjima.⁸²

Prema neproverljivim navodima čak i pečat dvojice vladara iz druge polovice 11. stoljeća bijaše likovno istovjetan, sadržavajući prijepis opće slike vladara na prijestolju. Stoga se može uvažiti tvrdnja o neporemećenosti državno-pravnoga sustava unutar hrvatsko-dalmatinskog kraljevstva. K tome je Zvonimir u redovnim djelovanjima težio više unutrašnjosti države čak napustivši Solin kao staro stolno mjesto, gdje je slijedom običaja svojih roditelja - kako se većinom drži - nakon smrti bio pokopan njegov prethodnik.⁸³ Nedvojbeno je, dakle, Krešimir čuvao baštinu, ponašao se dostojanstveno u osnivanju novih i darivanju starih vjerskih sijela, dokazujući time tko je stvarni gospodar zemlje. Njegov se sljednik - slobodno rečeno - gotovo natjecao sam sa sobom u prepuštanju mnogo toga splitskoj crkvenoj središnjici, od koje nije doživio uzvratno vrijednih potpora. Ona je zbog nekih drugih ravnoteža tek kasnije vrlo pažljivo samo bdjela nad redovitošću potvrda o pravima nad posjedima od strane ugarskih kraljeva.⁸⁴ Budući da oni bijahu stvarni zakoniti baštinici hrvatskih vladara, sva je prilika da su i solinska zemljišna imanja (o kojima su inače toliko marili nadbiskupi iz Splita) strancima bila prepuštena zajedno sa Šupljom crkvom od samoga Zvonimira. Tako se uz razgovjetne otklone "posljednjeg hrvatskog kralja" iz tog ozračja, nahodi više razloga nadogradnji uvjerenja o vezanosti reljefa s Petrom Krešimirom, umanjujući opravdanost dosad pretežućih okretanja Zvonimiru i prilikama njegova suživljavanja s obalnim prostorom.

Za pregled dosad naznačenih zbivanja, doduše, zapisi iz Zvonimirova doba nisu mnogo rječitiji od prijašnjih, ali su većini istraživača srodnih ili drugačijih uvjerenja ipak poslužili za razna cjelovita zaključivanja. Ona se obradom dostupnih listina u priličnoj mjeri slažu oko - grubo rečeno - naknadnog zatajivanja Krešimira i pravodobnog izostavljanja Zvonimira.⁸⁵ Tako iz posljednjih desetljeća 11. stoljeća sačuvane arhivalije dostaju stvaranju opće slike stanja, dopuštajući i uvid u pojedina pitanja na razini onih iz doba vladavine Petra Krešimira. Smjerom takvih uspoređivanja, u prilog poimanja crkvene stege s odrazima na zakone koje obvezatno priznavaše i kralj, smjelo bi se iznijeti - primjerice - zapažanje o zgušnjavanju, pa ujednačavanju sakralnog činitelja devocionalnih formula u

Oštećeni reljef Krista sa Crkvine u Biskupiji kraj Knina, 11. stoljeće

⁸² Usp.: M. BRKOVIĆ, Intitulacija i devocija u ispravama hrvatskih narodnih vladara, *Radovi Zavoda za pov. znanosti HAZU* XXXIV, 1992., 80-89. O drugim opažanjima iz iste grupe vidi dalje.

⁸³ O tome piše već TOMA ARHIDAKON, *Kronika*, 1977., 54. Širo usp. M. IVANIŠEVIĆ, 1993

⁸⁴ Vidi bilj. 69-81 u pogl. X, i tekst na koji se odnose. Usp. J. ŠIDAK, u: *Historija naroda Jugoslavije I*, 673-687. Uz nav. za stanja u crkvi: G. MICCOLI, *Chiesa Gregoriana*, Firenze, 1966. Posebice još i: M. KNOWLES - D. OBOLENSKY, *Nuova storia della chiesa II*, 1971. 203 i d., razlažu premoć nad svjetovnom vlašću uz čvršće podređivanje i svih provincijalnih crkava, što bi možda moglo opravdati daljnju suzdržanost nastupa nadbiskupa Lovre u Dalmaciji.

⁸⁵ Naime, dok N. KLAJČ, 1971., 381-394, upozorava na zatajivanje Krešimira u svim kasnijim darovnicama, makar i krivotvorenima, kao da je bio žrtvom neke zabrane, L. MARGETIĆ, 1977., 22, zamjećuje opće izostavljanje Zvonimira na splitskim ispravama kao da mu *vlasi bijaše ograničena Lovrinom moćnom figurom*. Naravno, jedno i drugo smatramo dodatnom argumentacijom kako tumačenju da plutej regalne ikonografije nije mogao biti izrađen u doba posljednjega kralja, pritisnutog ugledom prvog dostojanstvenika Crkve u Dalmaciji, niti da se kao takav mogao uopće nalaziti u Splitu. Naprotiv, kao tvorevina Krešimirova doba lakše je mogao iz početnog mjesta u Solinu biti prenesen u splitsku krsionicu, kad mu bijaše već zaboravljeno pravo značenje, nakon velikih i naglih promjena s ugasnućem nacionalne države.

Ulomci raspela sa Crkve u Biskupiji kraj Knina, 11. stoljeće.

Zvonimirovim ispravama s kojima raspolaže povijesna znanost.⁸⁶ Iako je ta grada podložna mnogim upitnostima, lako je i na stupnju njezine istraženosti pa i vjerodostojnosti zapaziti da te iste formule ne bijahu redovite ni obvezatne u ispravama naslovljenima Krešimirovim imenom. To bi, dakako, moglo odavati općenito slabiju ulogu crkvene vlasti u sustavu i tijeku Krešimirove vladavine, koja je s njome bila u ravnoteži a ne podložnosti kakvu je načelno nalagao Reformi najdosljedniji papa Grgur VII. Pogleda li se, uostalom, narav njegovih ne baš brojnih okretanja istočnojadranskim krajevima (posebice usporedbom prema drugim latinskim zemljama, čak i Ugarskoj u pozadini), lako će se razumjeti sigurnost koju s rimskog prijestolja ovdje osjećaše.

Zbog toga nezaobilazni se, nadalje, čine podatci o papinoj podjeli kruna, koji - premda nedostatno obrađeni - pojašnjavaju njegovo pravo imenovanja vladara, naravno pod određenim uvjetima prihvatljivima rimskoj reformnoj politici. Nipošto slučajno, naime, ne bi trebalo držati da je riječ pape Grgura presudna pri dodjeli znamenja vlasti kako Zvonimiru tako Mihajlu humskom, pa i dalekom danskome vladaru (kojeg poziva u pomoć za posredovanje navodno u Hrvatskoj, nakratko otpadničkoj⁸⁷). Upravo pisma potonjemu na dalekome sjeveru dokazuju političku trgovinu, jer rimska stolica nudeći i davajući vladarske položaje ili naslove traži usluge u obrani prostora od tome vičnih osoba iz ratničkih pomorskih plemena, zauzvrat svejedno naglašavajući poštivanje svoje vrhovne volje. Naprotiv je i nakon Gebizonova ispitivanja Krešimirova prava obnašanja kraljevske uloge i dužnosti dvadeset godina prije bilo prešućeno izravno uplitanje Rima oko dodjele kraljevskih znamenja s kakvima je prikazan i vladar na reljefu. Ne bi trebalo stoga isključiti mogućnost da ih je on bio preuzeo odobrenjem carigradskog dvora, koji ih je Trpimirovićima stoljeće i pol prije dodijelio, a 1050-ih godina se još držalo do istočnorimske nazočnosti na Jadranu. U svakom slučaju, podrobnijim bi propitivanjem vrela kao i pravnih običaja ili pravila trebalo naći razloge razlikama, pa ih opravdati punijim analizama dosadašnjih promišljanja.

U okviru ovdašnjih gledanja, dodatno u postupku dokazivanja, čini se da je ponašanje Zvonimira kao nositelja nove krunice moglo također pružiti povoda fizičkom zatiranju izabranih podataka s reljefa. Tome sasvim neizravno navodi moguće odricanje nasljedstva Trpimirovića ne samo povratom njihovih zadužbina splitskoj nadbiskupiji, nego - kako se gdjekad piše - također i predajom kruna prijašnjih vladara samome papi već pri solinskoj krunidbi.⁸⁸ Ta je pak zasigurno obavljena u bazilici gdje je taj događaj morao imati višestruko simbolični smisao i osobito značenje. Na kraju nije nevažno da se krunidba novoga dinasta obavila u crkvi koja tome bijaše na neki način i predodređena (premda nema potvrda da se to uistinu običavalo), pače na tlu koje pripadaše kliškoj zajednici, tj. uže hrvatskoj državi, e da bi zatim i prijestolnicu s biskupom joj u pratnji premjestili Kninu u zabrdi. Slobodno je stoga predmijevati da je iz tih i

⁸⁶ Temeljem isprava iz CD/I. mahom navedenih u analizama M. Brkovića 1992.

⁸⁷ O papinu pismu Danca prema: F. ŠIŠIĆ, 1925., 540, 543, razlažu kasnije mnogi.

⁸⁸ Temeljem izvoda iz CD I, 109, *...cum duabus coronis aureis*.. Istini za volju narav tih kruna nije izričito navedena pa niti u znanosti još razjašnjena. Naime, neki smatraju da su *dvije krunice urešene dragim kamenjem* one kojima se okruniše Zvonimir i Jelena (?), a neki da su to samo krunama nalik sviječnjaci ili ovali za vješanje euharistijskih golubica pri oltaru. Vjerojatno je ipak u pravu Lj. KARAMAN kad veli da je riječ o *zaujetnim krunama možda liturgijske svrbe*. *Pregled povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Zagreb, 1952., 28.

takvih odnosa također moglo poteci uklanjanje natpisa i drugih znamenja s reljefa usadenog na čvorištu veza s obalom i gradovima.

Ne raspolažući nikakvim izravnijim podatkom za olako prihvatljivo rješenje, dakle, želim pokazati kako je za navedene preinake na istaknutom spomeniku političke promidžbe bilo mnogo razloga upravo u posljednjoj četvrtini stoljeća, nedugo nakon što je načinjen a dosta prije negoli je konačno ugrađen u zdenac splitske krsionice. Konačno, ne bi bilo presmiono ni izreći misao da je - suglasno dosadašnjem i daljnjem objašnjavanju njegove pojave i sudbine - posredovanje na reljefu izvršeno upravo povodom Zvonimirove krunidbe. U tom trenutku, naime, najizravnije je moglo zasmetati vidno isticanje autoriteta prijašnjega kralja prema kojemu novi nositelj krune pokazivaše drugačije nazore i ponašanja ne samo s razloga što mu ne bijaše izravni nasljednik po tradicionalnom zakonu.⁸⁹

Naravno, takva bi pretpostavka mogla otkloniti bar neke upitnosti i nedoumice pruživši dosad u cjelini valjda najpogodnije zadovoljavajuće tumačenje jednom od ključnih pitanja našeg gledanja na reljef. No nažalost, ne uspijeva se ništa podrobnije saznati o stajalištima novoga kralja prema prijašnjem, o tačinama njihova međuodnosa i razlikama htijenja ili položaja u povijesnim sučeljavanjima ili nadovezivanjima, te se ne mogu izravno potvrditi a ni datumski potanje odrediti odvijanja nalik izrečenome.⁹⁰ Zaista se pri slojevitom sagledavanju izvršenog *damnatio memoriae* ne može sa sigurnošću izdvojiti ikoji zapis ili čisti podatak koji bi nam omogućio znati točno vrijeme ili neposredne povode brisanja natpisa i isključivanja svitka s prizora. No nema sumnje da oni bijahu izazovni vlasti koja se s njima suočila, a ipak i doticala dovoljno da ne posegne za radikalnijim mjerama uklanjanja svega zatečenoga. Stoga neće biti pogrešno nastojanje za viđenjem rečenog posredovanja unutar prvog naslanjanja zadnje faze hrvatske države na zlatno njezino razdoblje.

Tako se priličnim brojem Zvonimirovih okretanja od državno-pravnih usmjerenja ili postignuća Krešimirovih, čak i razlamanja ukupno zatečenih stanja pri prijenosu žezla iz ruku jednoga k drugome, mogu ocrtati ako ne baš sve okolnosti a ono globalni uvjeti raskida među njima što su - kako nastojim dokazati - izazvali mijenjanje istaknutog regalnog prizora. U mjeri, pak, koliko ti razdori bijahu unaprijed određeni voljom onih koji su u zamršenoj politici i doveli novoga vladara, toliko se ključni trenutak iz sudbine spomenika može vezati uz navedeni događaj, odigran u znamenitoj solinskoj bazilici.

S obzirom na sve to nema razloga nijekati i pretpostavku da je opisano poništenje spomena na neki važan, a posljedicama najvjerojatnije bremenit čin kralja koji je u svakom pogledu jačao snagu područnog kraljevstva, obavljeno pri samome nastupu Zvonimirovome u listopadu

⁸⁹ O tome N. BUDAK, 1994., 113, upozorava da iz listina jedini navodeni primjer povezivanja Zvonimira s dinastijom Trpimirovića (CD I, 160) nije valjan budući je *gotovo sigurno riječ o preradbi iz 14. st* Ujedno drži da je za svoju krunidbu *umjesto Biograda Zvonimir izabrao Solin, zasigurno u želji da i na taj način naglasi ne samo dvastički prekid, nego i čvrstu povezanost s Crkvom*. Na potonje su, s obzirom na blizinu Solina sa Splitom upozoravali i drugi, jer se uistinu radi o prvoj točki hrvatskog prostora gdje je najlakše mogao izići nadbiskup iz metropolskoga grada, ali sve to može imati i predznake drugačijih shvaćanja.

⁹⁰ O odnosu Petra Krešimira i Zvonimira promišlja se tek da su doticaje ostvarili oko 1069. godine, dok je potonji bio na dužnosti bana u Slavoniji: S. ANTOLJAK, 1994., 52.- bilj. 70/VIII.

Ulomak ambona iz Banjola.
11. stoljeće, Pula, Arheološki muzej.

1076. godine.⁹¹ Kasnije, naime, uranjajući u 12. stoljeće, dolazio bi u obzir veći broj mogućih razloga pa i činitelja, jer je spomen zaslužnoga vladara iz nacionalne dinastije morao biti trn u oku nositeljima smjene upravnih vrhovništava nad istočnim Jadranom. Svima njima sigurno postade neprihvatljivo bilo kakvo podsjećanje na državno-pravne uspjehe prijašnjega područnoga kralja, kao što je to bilo valjda i pristalicama pojedinih stranih sila, ako su u ozračju prvotnog smještaja reljefa imali ikakva utjecaja. Međutim, pripisivanje čina *damnatio memoriae* tim povijesnim stanjima odbija u prvome redu način posredovanja na reljefu, sasvim srodan jeziku njegova nastajanja te pripadan istom stilskom razdoblju iz sredine 11. stoljeća.

Naprotiv, kiparski je izraz potom odlučnije zakoraknuo realističkim oblikovanju, te se stilizacije iz konačnog izgleda reljefa dosljedne predromaničkom ukusu ne bi mogle smjestiti ni u Zvonimirovo doba s kojim se otvara puna stranica realističke skulpture južnohrvatskog prostora. A isto je doba na početku, uostalom, jedino i moglo otrpjeti izlaganje slike prethodnika u donekle omalovaženoj crkvi dok je iz njegova vladanja još vuklo neke konce pa imalo i obzira prema djelima prethodnika. Ništa slično kasniji vladari zacijelo ne usvajahu jer ni ne bijahu domaćega roda, niti se smatrahu nasljednicima i dionicima života u ovdašnjim ustrojstvima učvršćenim pod Petrom Krešimirom IV. Zato i ističemo kao najvjerojatniju tezu da je plutej mijenjan pri samoj krunidbi na poznatome mjestu, i to složnom odlukom svjetovne i crkvene uprave. Sa svime pak ostalim iznesenim u prilog istome gledanju, ovakvim se razmatranjima iz još jednoga ugla pobija i mogućnost da je reljef izvorno urešavao splitsku stolnicu, gdje naprosto nije mogao biti na raspolaganju novoj kraljevskoj vlasti. Sve druge brzo bi ga bile čitavog uništile ne želeći gledati nikakav spomen samostalnosti hrvatsko-dalmatinske krune.

Prema višestruko osmotrenim polazištima, dakle, naša su gledanja i zaključivanja prilično protivna znatnom broju tumačenja splitskog reljefa gdje prednjači vezivanje za doba Dmitra Zvonimira (1075-1099.), kojega se u posljednje vrijeme najčešće htjelo prepoznati u kraljevskoj figuri.⁹² Iako je on s nadbiskupom Lovrom održavao tijesne veze - kako mnogi ističu - nazivajući ga čak "svojim duhovnim ocem", za prepoznavanje njegova lika na umjetnički radenom namještaju dijecezanske matice u Splitu ovim se razmatranjima ne nalazi nikakva razložita povoda. Dokazuje se, međutim, da je na reljefu uistinu riječ o zemaljskom vladaru, povijesnome kralju koji je stekao sve uvjete svojem upisivanju u materijalnu baštinu na način što je višestranu ukorijenjen u zbilju duhovne i kulturne obnove sredine 11. stoljeća.

To izravnije se vrednuju itekako uslojeni razlozi tumačenju reljefa s likom Petra Krešimira IV., koji se inače prvi u službenim listinama naslovljuje isključivo kao *rex*, a od kojeg začudno uopće nema epigrafskih spomena. U odnosu na brojne kneževske i ostale, mahom i starije (koji-

⁹¹ Posljednji o datumima Zvonimirove krunidbe: J. STIPIŠIĆ, *Zbor. "Zvonimir"*, 57-59, s naglašavanjem mogućeg vezivanja na dan sv. Dimitrija: 8. listopada, što su iznosili i drugi. Nakon te godine, kao što prema širim stajalištima naše povijesti umjetnosti razlažem dalje, uistinu dolazi do promjene u jeziku južnohrvatskog kiparstva

⁹² Sve do najnovijeg doba: M. ZEKAN, *King Zvonimir - Documents and Monuments*, katalog izložbe, Zagreb, 1990. i druge: navedene studije mladih autora. U *Zbor. "Zvonimir"*, 1997. također prevladava to uvjerenje i bez izravnog osvrta. Zato različito negoli u svezi s dvojbama o Kristu ili kralju, koje smatram prethodno već riješenima: I. FISKOVIĆ, *HAM* 3, 1997., dotičem se u drugim bilješkama nekih tekstova popunjenih različitim tezama ili nedoumicama oko ličnosti kralja na reljefu.

ma - doduše - ne znamo uvijek vijek trajanja na licu mjesta), stječe se dojam kao da su ovi uklonjeni nekako bez milosti, u valu izbrisani posvuda. Punim riječima *damnatio memoriae* načinjena na ovome pluteju može biti uputom da su istom činu podlegli drugi neki dokazi o veličini Petra Krešimira IV., odnosno dokazom da se uistinu radilo o njemu i inače posvuda naknadno nijekanom.

Ni iz svih saznanja o Krešimirovim prethodnim kretanjima i boravljenjima od Nina i Zadra, preko Biograda i Šibenika, do Knina i Splita, - prema mojim istraživanjima- nema izričitih povoda da se odbaci mišljenje o postavljanju oltarne ograde svetišta u Solinu s pozornice objavi regalnom kompozicijom⁹³, njemu posvećenom. Sustav *septuma* kojem pripada znameniti plutej, nastajući u vezama kraljevskog dvora s umjetničkim iskustvima dalmatinskih gradova, također pokazuje stilsku jednoglasnost dovršenu zacijelo znatno prije Zvonimirove krunidbe. Osim što to isto posredno kazuje povijest crkve Sv. Petra i Mojsija, mnoštvo podataka o Krešimiru otklanja pripisivanje spomenika Zvonimiru: jedini prikaz kralja u nasljedstvu našeg kiparstva iz 11. stoljeća nije posljedica pojave niti trag života toga vladara. Tek po istim metodskim pristupima u krugu sagledavanja širih povijesnih prilika i njihovih odraza u istočnojadranskim prostorima, svejedno ne zanemarujemo sve oslonce kojima se znanost služila pri tumačenju jednog te istog reljefa. Dapače ih još u nastavku razmatramo, i mahom privodimo zaključcima drugačijim od većine široko ustaljenih mišljenja u našoj znanosti.

⁹³ Posljednji, naime, T. MARASOVIĆ, *SHP* 1997., 35, u nastavku svojih opredjeljenja za Zvonimira o tome zaključuje: *Može se, dakle, pretpostaviti da je u povodu Zvonimirova krunjenja nadbiskup Loure dao postaviti na mjestu gdje će se odigrati ili se odigrati taj čin, oltarnu ogradu od koje su nam poznati dijelovi trabekacije a od pluteja samo ulomci pojedinih likova. Ti su ostaci toliko fragmentarni da je izvorni sadržaj reljefa ostao nepoznat, osim podatka da je u kompoziciji bio lik golobradog Krista. Možemo, dakle, samo domišljati bez ikakvih dokaza kako je i u Solinu bio prikazan okrunjeni kralj s nekim likovima iz pratnje, na koje upućuje ulomak glave brkatoga muškarca, ali je sigurno da je u jednoj figuralnoj sceni bio prikazan Krist. Moguće je, dakle, da je istim povodom taj nadbiskup i u svojoj splitskoj katedrali dao postaviti oltarnu ogradu s likom hrvatskog vladara, priznatog od pape i njegova saveznika u provedbi globalne državno-crkvene politike, k tome i svog osobnog prijatelja, na kojeg je mogao računati da će ne samo provoditi papinske želje nego i pridonijeti u todobnoj Hrvatskoj smirivanju i prevladavanju razlika između pristalica reforme i protureformskog pokreta... Potom, u istom tom otvaranju mnogih mogućnosti bez jasnog izbora i argumentiranog dokazivanja ijedne među njima, dalje razvija tezu o izvornom smještaju reljefa u Splitu*